

מעידות לשון. שינויים אלה מצטרפים לתופעות כמו הגברת קצב הנשימה והאצת פעולות הלכ בעת מצב לחץ, וגם רעידות לא רצונית במיתרי הקול, הניתנות למדידה ולמיופוי (Wiegale, 1985:8).

השוואה בין מסרים נייטוליים למסרים מעוררי לחץ מראה, כי במסרים המתקשרים לחרדה עשויים מפעילי הרטוריקה לגלות האצה בקצב הדיבור והפחתה בהפסקות שבין מילה למילה. בזמן ההפסקות בין המילים מושמעות הברות מתמשכות כמו "אה" או "אממ", שנועדו ליצור רצף קולי וקצבי קבוע. אלה משקפים את העוררות הגבוהה בעת מצבי לחץ, ואת הרצון ליעל את הרטוריקה במצבים אלה (Siegman, 1993).

בשונה מכך, במצבי לחץ מתמשכים, קיצוניים, היוצרים איום על צרכים בסיסיים ביותר, או בעיצומם של תהליכי קבלת החלטות במצבי לחץ עשויים המנהיגים הווקא להאיט את קצב הדיבור הטבעי, לעשות הפסקות ארוכות בין המילים ולהקרין הסנות וכברות בתגובות. תופעות אלה מתקשרות לעמידה האישית של המנהיגים במצבי לחץ, למעורבותם בהתמודדות עמם ולחומרת המצב על פי תפיסתם (Siegman, 1993:180).

סיכום

מנהיגים פוליטיים עושים שימוש רחב ברטוריקה כאחד מכלי ההשפעה שלהם, במסגרת יחסי החליפין בתהליכי מנהיגות וכמסגרת הפעולות לסיפוק הדרי של צרכים. מסרים רטוריים שהם מזרימים עשויים ליצור "מבנים" הגזונים בהכרת המנהיגים, אשר ירדכו את התנהגותם. מדובר במידע על עמדות, נורמות, ערכים וציפיות, כללים דרישות, וכן צרכים שונים של המנהיגים; ומידע על מירת הרציונליות של פעולתם. הצגת ה"מבנים" או המידע היא שעשויה להשפיע על התנהגות המנהיגים, להניעם ולגייסם.

באמצעות הרטוריקה מציגים המנהיגים את הכרעותיהם בפני הציבור ומאתחלים תהליכים שבהם "חשים" את המשוב מהמנהיגים. באמצעות רטוריקה מתערים המנהיגים תהליכים שיעור, לידעת הורדות הכאים. באמצעותה מודאים המנהיגים שמנהיגיהם מתפקדים תכאים לתמיכה ולעוצמה שהם מעניקים להם. יתר על כן, רטוריקה בעידן המודרני, ובעיקר ה"טלוורטוריקה", מאפשרת למנהיגים לפנות

ישירות אל המנהיגים, וכך לגבור לעתים על מוסדות פוליטיים אחרים המעורבים בתהליך הדמוקרטי - למשל, הכנסת. פנייה ישירה של המנהיגים מאפשרת להם להיות חופשיים יותר במסריהם, להטביע חותם על סדר היום הציבורי, וליצור דעת קהל, אשר תקשה על מוסדות מתחרים להתנגד למנהיגים, סוכני ההשפעה.

המשותף למנהיגים מהטיפוסים השונים הוא תשומת הלב שהם מקדישים להצגת מעשיהם בפומבי. לעתים, יותר משהם מייחדים מאמצים לעיצוב מדיניות הם משקיעים משאבים רבים כדי לשכנע את המנהיגים כיכולתם לבצע מדיניות זו. לפיכך הם משתמשים באמצעי שכנוע שונים להבניית מציאות פוליטית מגמתית ולהענקת משמעות מכוונת למצבים שונים, באמצעות סוגים שונים של רטוריקה פוליטית. הרטוריקה היא מרכיב חשוב ב"דרמת המנהיגות". דרמה זו ניזונה ממניעים ששורשיהם נעוצים במבנה הנפשי וכיחסי הגומלין בקרב המנהיגים וכינים לבין המנהיגים.

אמצעים פארא-לשוניים - למשל, אופן השמעת הנאום, או קצב הדיבור; שימוש באמצעים לוגיים ופסוודו-לוגיים; באמצעים תחביריים ובאמצעים סמוניים.

ביסוד הגישה מונחת ההכרה, כי הרטוריקה אינה מוכנת רק במשמעותה הלשונית. והיות שהיא נוצרת בפעילות גומלין בין מפעיליה למענה נוכל להבניה רק באמצעות בחינה של כלל הגורמים המרכיבים אותה. הנמענים אינם נתונים רק בתהליך סביל של קליטה וצריכה, וגם מפעיליה אינם רק יוצרי טקסטים או שחקני במה. כל פרט מהנמענים מביא אתו מעין מילון של רימוזים או נקודות השקפה, התנסויות קודמות, רשת סבוכה של אסוציאציות ומערכות מורכבות של עמדות. מקצתם מוסכמים כצפונים משותפים של מגורים מסוימים בחברה, או תח-תרבות באוכלוסייה, אך מרביתם נחוצים למכחנו של הפרט הנמען. פענות המסרים הרטוריים חובע התייחסות רב-ממדית למכלול המילונים האישיים של הנמענים, על משמעותיותיהם הגלויות והסמויות.

רטוריקה ומצבי לחץ

במצבי לחץ גורמים הצרכים הבסיסיים ביותר של בני-האדם, למשל עקב איום על הביטחון האישי, והם ממקדים את מירב משאביהם המנטאליים כדי להתמודד עם השינוי שנכפה עליהם. יחד עם עליית העוררות זיהוי הגורמים שהשתנו במצבי לחץ הם מפתחים רגשות שונים. בין השאר, עשויים גורמי הלחץ להגביר רגשות שליליים, למשל חרדה, כעס, אובדן, ולפגום ברגשות החיוביים, למשל שלווה, אושר, שמחה. רטוריקה המתחייבת לגורמים אלה מאפשרת להתמודד עם מצבי לחץ, אך גם לנצל אותם להחליכי שכנוע מסוימים, שאינם קשורים בהכרח למצב הלחץ, וזאת היותם קרקע פורייה להשפעה. היות שבמצבי לחץ פוחתת החשיבה היצירת ודחף השעה מחייב תגובות מהירות לרצף האירועים, יש חשיבות להתארגנות ברמת התכנון הקבוצתית ולהפעלה מסדרת של הסברה ותמיכה חברתית. מערכים אלה אמורים להורם מידע וניתוחים שיגדירו את האיום או הגורמים הנתפסים כמקורות הלחץ, וידכים להתמודדות עמם. כמו כן הם אמורים להעניק תחושות הודעות ושינוף, ולהדגיש את חלקה של המנהיגות במאמץ להסרת גורמי האיום.

הרגעת הציבור בתקופות חירום ומלחמה היא חיוני נפרץ ביותר

כישראל. בתקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים הופעלה רטוריקה עממית מגויסת שנועדה להרגיע לא רק את העורף האזרחי, אלא גם את הלוחמים שהמתינו ליציאה לקרב. בסדרה של אחת-עשרה שיחות יזומות, מעל גלי האתר, מסוף מאי 1967 ועד תום ימי המלחמה, השמיע אלוף (מיל.) חיים הריצוג, שהיה בעבר אלוף פיקוד וראש אגף מודיעין כצה"ל, דברי הערכה ופרשנות על מצב הלחץ ששרר. דבריו היו "שיקוי קסמים עבור הציבור הרחב. מבטאו האנגלי-סכסכי לא זו בלבד שלא פגם באמינותו, אלא אולי אף ביסס אותה... יש לזכור שהדברים הופנו לאומה, שבאותם ימים כטחה ללא עוררין בחוסנו של צה"ל וככח הרותעתו." (ברוש, 1993: 58) באחת משיחותיו השמיע הריצוג טיעון, שלימים הפך למוטו, בדרסאות שונות, בפרשנות במצבי לחץ: "אילו הועמדתי בפני הבירה לשבת במטוס מצרי המיועד להפצץ את תל-אביב, או לשבת בבית או בתל-אביב, הרי מתוך שיקולים אנוכיים לגמרי הייתי מעדיף לטובת בריאותי לשבת בתל-אביב." (ברוש, 1993: 58)

לאחר התקפת הטילים הראשונה של עיראק על ישראל במלחמת המפרץ, ב-18 בינואר 1991, כשעדיין לא היה ברור האם הטילים נשאים ראשי נפץ לא-קונוונציונליים ומה הנזק שהסבו, השמיע דובר צה"ל, תת-אלוף נחמן שי, דברי הרגעה והוראות במסגרת שידורי הגל המשותף לקול-ישראל ולגלי-צה"ל. דבריו היו ספונטניים, וניסו לכוון באמון הציבור כדי לסייע להתמודד עם המצב הלא מוכר: "אנחנו חושבים שהזו כמה פגיעות, אנחנו בודקים, שירותי העזרה הראשונה, שירותי הביבוי, כל שירותי הרפואה בדבר פועלים כרגע. מפקדת עליה מטפלת. אנחנו, כשהיה לנו ידיעה יותר מוסמכת, אנחנו גודע עליה. כשלב זה הדבר החשוב ביותר לכל אחד מאתנו, יש את הציוד האישי שקבלנו, אנחנו יודעים כיצד לנהוג... כלנו מצוים להיות שקטים... אני בטוח שתוך זמן קצר נוכל לחת לכם מידע רב על מה שקרה בדיוק ובינתיים פשוט סבלנות, התנגנות אישית - ולחכות." (ברוש, 1993: 139)

מצבי הלחץ משפיעים לא רק על הנמענים אלא גם על מפעילי הרטוריקה. מחקרים שבחנו נאומים בעת מצבי לחץ הצביעו על קשר בין השינויים בדיובור לבין גורמי הלחץ. השינויים מתייחסים לרמת הלחץ ומידת השפעתה על מפעילי הרטוריקה. במצבי חרדה עשויים לחול שינויים במבנה ההגיוני של המשפט (משפטים לא שלמים או שגיאות תחביריות), חזרות לא הכרחיות על מילים או על חלקי משפט, גמגום או

כהיותה רבת ממרים מהווה הרטוריקה אמנות הניתנת לפיענוח ולסיווג באופנים שונים. הגישות לניתוחם של מסרים רטוריים וסיווגם קשורות לא רק לכל מימרה ומימרה, או לצירופים שונים שלהם, אלא גם לדיסציפלינות המדעיות הקשורות לממדים אלה.

גישת המקורות תופסת רטוריקה כהתליך שנמנה עם התליכים של תקשורת מדוברת מילולית (למשל, שיחה, או נאום) ופארא-מילולית (למשל, הבעות פנים ותנועות ידיים). כהתליך זה משתחפת לפחות שני אנשים, "רוכב" ו"מאזין", או "מועין" ו"נמענים" ("קהל"), והוא עשוי להתקיים במפגשים שונים - למשל, נאומים ציבוריים, דיאלוגים או סימפוזיונים, וגם בשיחות אינטימיות (Smith, 1990:61).

הגישת הפונקציונלית מתייחסת לרטוריקה כאל תהליך שמתקיים במסגרות חברתיות שונות, ובהתאם להן נקבע התפקיד שהוא ממלא כסיטואציות השונות. בעלי הגישה מתמקדים, לפיכך, בבחינה של ההקשר החברתי שבו מופעלת רטוריקה - למשל בחי משפט, בחי ספר, צבא, או שיחת רעים; ובעיקר בתפקיד שנועד לה - למשל שכנוע השופט, השפעה על עמדות הציבור בעניינים פוליטיים, או גרמת הנאה לקוראי ספרות.

הגישת הסוציולוגית רטוריקה כהתליך חברתי שיש בו משקל מכריע לנוסח המסר הרטורי, לסגנונו, למבנהו ולכללי הלשון המאפשרים להביע שדרים ולהבינם. לפיכך, ברומה לכל פעולת ריבור, הרטוריקה מורכבת ממש פונקציות: רפרנציאלית (Referential) - הקשורה למסגרת העברת המסר ומתמקדת בהקשרו; אמטיבית (Emotive) - הקשורה לעמדת המוען כלפי המסר המועבר ומתמקדת במוען; קונאטיבית (Conative) - הקשורה לתפקידיו של המסר ומתמקדת בנמען; פאטיבית (Phatic) - הקשורה לצינור ההתקשורת ומתמקדת בו; מטאלשונית (Metalingual) - הקשורה לצופן המאפשר לנמען לפענח את מסרו של המוען; וכן פונקציה פואטית (Poetic) - הקשורה בנוסח המסר ומתמקדת בו (יאקובסון, 141:1986). חוקרים הנמנים עם גישה זו בוחרים את הפונקציות השונות, את השתנותם של משתנים שונים בפונקציות אלה וכיצד הם באים לידי ביטוי במבנים רטוריים.

הגישה הפסיכולוגית תופסת רטוריקה כהתליך המקשר בין בני-אדם, יוצר יחסי גומלין ביניהם כאמצעות פניה להכרה ולרגשות,

המתבטאים בהשפעה, שכנוע, תלות וריבוד חברתי. חוקרים הנמנים עם גישה זו מתמקדים בכחינת הגורמים הפסיכולוגיים (הכרתניים, תפיסתיים והתנהגותיים) הקשורים לרטוריקה. בין השאר הם בוחרים את הממדים הפסיכולוגיים של מפעלי הרטוריקה, קהל הנמענים, הסיבות בהפעלת הגירויים וסיבות ההפעלה, ואת ממדיו הפסיכולוגיים של המסר הרטורי עצמו. לעתים נוטים פסיכולוגים חברתיים להתמקד בגורמים המגבירים את יעילות המסרים יותר מאשר בחוכנם של המסרים.

חוקרים הנמנים עם גישה זו, נחלקים לשלוש אסכולות: האחת מדגישה את תוצאות התהליך, כלומר את השפעת הפעלתו של המסר הרטורי על הנמענים; השנייה מדגישה את חלקו של המוען בתהליך, ובחנת את תוצאות התהליך בזיקה לגורמים פסיכולוגיים הקשורים למפעיל המסר הרטורי; והשלישית מתייחסת להתליך כאל תהליך אינטראקטיבי ובחנת גורמים פסיכולוגיים הקשורים למוען, לנמענים, ולמה שבניהם.

גישה משולבת רכיממדיה - גישת המחקר הנוכחי. גישה זו משלבת את כל הממדים: המימד הפונקציונלי - בהקשר של השימוש הפוליטי של רטוריקה, למשל, בעת נאומים בכנסת; המימד הפסיכולוגי אינטראקטיבי - השחקנים, הסיבות והסיבה של תהליכי השפעה כאמצעות רטוריקה, למשל, במצבי לחץ; והמימד הלשוני - נוסח המסרים הרטוריים והאמצעים המופעלים בהם. כפי שפורט, מאפשרת הגישה הרכיממדיה לסווג את הרטוריקה לשישה סוגים שונים, המופיעים בנסיבות השונות, ואלו הם: רטוריקה אינפורמטיבית, רטוריקה מגייסת, רטוריקה מניעה, רטוריקה אפולוגטית, רטוריקה מודימה ורטוריקה טקסית.

המדרים לצורך ניתוחם של נאומי המנהיגים מעל דוכן הכנסת הם אלה:

נסיבות הפעלת הרטוריקה - למשל, מצב-לחץ, או מצב-שיגרה; מסרות הנאום - למשל, טקסיות, גיוס, או הנעת הציבור; סגנון הנאום - למשל, שפת הנואם, בחירת המילים, שילוב מרזמים, או דרכים לריחוק תשומת הלב;

מבנה הנאום ודרך העברתו - מבוא, הצגת הנושא, המטרות, ארגון הדברים, טיעונים וסיום;

שימוש באמצעים סמליים - למשל, מיתוסים, או כנרר גוף (אנתנו, או הם);

אסתטית ולהפקת שלמות יזופי, שהיו נחלתה של הדיסציפלינה בעבר, אינם דומיננטיים עוד בעידן הפוסטמודרני. אולם גם בגידוהתה העכשווית נענית הרטוריקה לתנאים ההכרחיים של האמנות, כדבר השפעה על קהל נמענים, וכדבר כוונות יוצריה.

בחינת הסוגיה - מה הופך מבעים לשוניים ליצירת אמנות, עלתה בתקופתנו במחקרים שנערכו בתחום הסמיוטיקה המודרנית, המתמקרת בעקרונות הכלליים של מבנה הסימנים המרכיבים שדרים וטיב השימוש בהם. מתוך ממצאי מחקרים אלה ניכר, כי בדומה לפואטיקה גם הרטוריקה מתקשרת למבנים לשוניים; גם בה נעשה שימוש בתחבולות (devices) שונות, שאינן מוגבלות רק לאמנות הלשונית (יאקובסון, 1986: 138). ככל אמנות אחרת, התגבשה ברטוריקה מערכת אמצעים מורכבת הממשת את תחום המחיה הטבעי שלה, וכו משולבים צפנים שונים, מוסכמות-מבע ומינוחן של אמצעי כטוי חושיים והכרחיים. יש המסווגים רטוריקה כאמנות המתקשרת לספרות פובליציסטית, בשונה מספרות בלטרסטית. נוסף לנאומים נמנים עם טקסטים פובליציסטיים גם מאמרים, כתבים תיעודיים, דו"חות, רשמים, יומנים - וגם מסות, הנמנות גם עם היואנר הבלטריסטי, הכולל שירים, סיפורים, רומאנים ומחזות (לפידוס, 1996: 9).

רטוריקה בין תרבויות

פתגם עממי אמריקני קובע: "אל תאמין כדבר מכל מה שהנך שומע; האמן רק בחצי ממה שאתה רואה" (hear and only half of what you see Believe nothing of what you). הפתגם מצביע על עליונותו של חוש הראייה על פני חוש השמיעה בתרבות האמריקנית. אך באירופה נפוץ פתגם אחר, שרק את חציו הראשון אימצו האמריקנים: "לראות, משמע להאמין, אך לחוש - זאת האמת" (Seeing is believing, but the truth is feeling). התייחסות שונה זאת לזיקה שבין חושי האדם והתפיסה, העיבוד והחשיבה עשויה ללמד על השוני בין בני-ארץ מתרבויות שונות, וככלל זה על שלבים שונים בתהליכי שנועי, כאמצעות שניים מהממרים המרכזיים של הרטוריקה - ראייה ושמיעה. רטוריקה, בדומה ללשון, היא אחר מרכיבי התרבות, שבמהותה היא מערכת סדרה של משמעות וסמלים שעל פיהם מתנהלת האינטראקציה התרבותית. תרבות היא מסגרת של אמנות, סמלים,

הבעות וערכים שבאמצעותם הפרטים מגדירים את עלומם, מביעים את רגשותיהם ומעצבים את שיפוטיהם. לפיכך הרטוריקה היא מרכיב ככל תרבות, כי בכוחה ליצור מובנים ופירושים ולכוון פעילות התנהגותית ותרבותית (גירץ, 1973).

כחינה של האמצעים המופעלים בתהליכי שנועי באמצעות הרטוריקה, וכן גורמים שונים ומרכיביהם בכל אחד מממרי הרטוריקה, מלמדת כי זוהי אמנות הנטועה בחברה שבה היא מופעלת ובקורים התרבותיים שלה. כפי שכבר הוזכר, אמצעים המופעלים בתרבות אחת לא יתאימו בהכרח באחרת; או דמיוי בחברה אחת עשוי להיתפס אחרת בתרבות האחרת. בהקשר זה הוגדרה רטוריקת הפישור הבין-תרבותית, הנסמכת על יכולתה של הרטוריקה לגשר בין מחלוקות תוך יצירת שווי משקל רעיוני ופסיכולוגי בין בעלי המחלוקת. לפיכך נדרשת התאמה של הרטוריקה לסביבה התרבותית והתאמת הטיעונים לאותו קהלים שונים, בסביבות תרבותיות שונות, וכן בעת מפגשים בין דעות במישור הבין-תרבותי, כאשר הסביבה התרבותית של קהל המשתתפים שונה משל מפעילי הרטוריקה. רטוריקת פישור שואפת למצוא את שכלי הזהב בין דעות הקיימות בציבור מסוים לבין עמדת חדשות שסוכני השפעה מקשים להנחיל, ולא להיאבק בדעות הקיימות באמצעות תחבולות רטוריות בלתי מתפשרות. כך, מיומנותם של מפעילי הרטוריקה היא לעתים חשובה יותר מאשר עוצמת הרטוריקה שבפיהם, שכן עליהם לזהות את קהל מאזיניהם ואת תרבותם, או להפעיל קשת רחבה של מרכיבים תרבותיים - דבר שנפוץ ממילא ברטוריקה בת ימינו.

הקשור לתפיסה שרווחה בעת העתיקה ובתקופה הקלאסית ביחס למסוריותה של רטוריקה. בהתאם לרטוריקה הקונפוציאנית נתבעים מפעילי רטוריקה ליצור "חיבור פנימי", לאתר נושאים משותפים לנואמים (למשל, השליטים) וקהל הנמענים (הנשלטים) ולקשרם למידות הטובות של האלים (Xiao, 1996: 41). הטיעונים הרטוריים נתפסו "כמתליך מאומץ של הבטחת ההבנה ולאחריה השלכת עונן למעמקים" לשם השפעה ושנועי הזולת. בתרבות הסינית קשורה הנחלת עמדות לזולת לגישה ההליסטית והשוויונית אל "חיבור פנימי", שפירושו שימוש ב"עוצמת האהבה", בקירוב לבבות ובשנועי מוסרי. כך התגבשה במוחה, בדומה למערב, תפיסה המכירה ברטוריקה ככלי שאינו נקי מהסיוות לא מוסריות (Xiao, 1996: 49).

כי "הנסיין מלמד, שהנסיכים, שפעלו גדולות כימינו, הקלו דעתם מאוד בנאמנות והשכילו להערים על הבריות ולהונות אותם". בהמשך מתאר הוא את אלכסנדר השישי כמי שמעשיו ופיו לא היו שווים, שהונה וגנב את דעת וזנהגיו: "עדיין לא קם איש, שהכטיח יותר ממנו כאלה ובשבעה וקיים פחות ממנו, ואף על פי כן הצליחה הונאתו תמיד, כפי רצונו, משום שידע יפה את טבעם זה של בני-אדם." (מקיאבלי, 1985: 229-230).

גם הפילוסוף הגרמני פרידריך ניטשה (1844-1900) היה ער לאי העקביות של מסרי שכנוע. בהגדרו את "דילמת המהימנות" טען ניטשה, כי לרטוריקה, כמו ללשון ולטבע האדם, יש ליחס דואליזם - כלומר, שילוב של אמירת אמת ואי-אמת בעת ובעונה אחת. ניטשה ראה בתהליכי שכנוע באמצעות הרטוריקה טבניקות של העמדות פנים ולא מוול מייצג או תמית המתיימרת להיות אמיתית כיסודה (Douglas, 1994:71-76). בכך הוא לא שלל את תפיסתו של אפלטון אלא הוסיף עליהן נדבך המדגיש את הפן הבריוני של הרטוריקה, ואת 'יכולתה להבנות מציאות על ידי העמרות פנים המשפיעות על פעולת. תפיסת ופרשנויות.

יחסיותם של ערכים כמו אמת ועדק בעין הפוסטמודרני וקיומם של הברלים חרבותיים הפכו את הרטוריקה לאמנות הנתפסת פחות כניסיון לשימוש ערמומי במילים ויותר כמי שקרובה לאמת. חוקרים בעידן הפוסטמודרני, שאינם מתיימרים "לדעת את האמת", נוטים לצדד בריבו משמעות ובשימוש בלשון מטאפורית, רואים ברטוריקה יסוד מרכזי לכל טקסט כאשר הוא טקסט. יתר על כן, חוקרים אלו טוענים, שכשם שאפשר לעשות כשפה שימוש לאמירת דברי אמת ודברים נאצלים, אך גם אמירות לא מוסריות, כך גם ברטוריקה אפשר לעשות שימוש מוסרי או בלתי מוסרי (McCroskey, 1972:269). לא כל נואם הוא "איש הגון", כפי שקווינטיליאנוס סבר (שפיגל, 1993:149), אך לבטח לא כל נואם המפעיל רטוריקה "מכשף את נפש הזולת". הנואמים בני זמננו חושפים את תפיסתיהם, עמדותיהם והכתם ומומינם את נמעניהם להצטרף אליהם באמצעות טיעונים ותחבולות היוצרים מציאות חדשה, ידע ערכי ופילוסופיות חיים חדשות (Zhao, 1991:261).

רטוריקה כאמנות לשמה - המימד האסתטי

ידידת קרנם של השיפוט האסתטי ברטוריקה פגמה במידת-מה ב"מעשה האסתטי" שביסוד כל חוויה אמנותית, אך עדיין לא הוציאה את הרטוריקה מהמסגרת של "יצירת אמנות". כיום מקובל לטעון, כי ביצירות אמנות אין הכרח בערכים אסתטיים המורומים את הרוח ומענגים, ואין עדיפות לאופנים שבהם מביעים יוצרים את אמנותם, ואין גם מתכונת מחייבת כאשר לנושאי היצירה האמנותית. יתר על כן, קיימת התאמה בין התפיסות הרווחות כיום בדבר העדר קשר בין סגולות מוסריות וסגולות אסתטיות לבין משטוש הערך המוסרי של מסרים רטוריים. כיום נכחנות יצירות במידת השפעתן עלינו, והערכתן הכוללת אינה תלויה בכלים האמיתות או השקדיות של תוכן היצירות. מסרים רטוריים נכללים בהגדרה בדבר טבעה של החוויה האסתטית, אשר קובעת, כי חוויה זו מתבטאת בשורה של תגובות אונישיות שונות: שכלנו הבחן ומשחז או מגנה, נכבש לליכול, ורמיונו נשבה בקסם המילים שאנו קוראים או שומעים; הן פועלות בראשינו כאילו אנו עצמנו הגינו אותן. כמו מילים שאנו אומרים בכוונה מלאה, המתוללת בהשקפותיו ובערכיו שיעו בחלק נרחב של הרגלי החשיבה שלנו. אנו לא רק מסכימים עם הדברים שאנו קוראים אלא מזדהים איתם, ממש כמו עם המילים הכנות שלנו. (Meager, 1964:21)

רעיון דומה השמיע פרידריך ניטשה, שדימה את הרטוריקה למערכת של רעלות יפות הנותנות כסות לכאוס, ובלשוננו: "פעולה אמנותית היוצרת סדר כלשהו ככאוס" (Whitson, 1993:136).
כמי הביניים הודגש בדיסציפלינה התוכן (מסכת הטיעונים הרטורית), בעקבות הוויכוחים הפומביים כענייני דת (מסכת הטיעונים 1994:88); ובמאה ה-16 התמקדו במימד האסתטי, דהיינו באופן ביצוע הרטוריקה וסגנון הכתה (Brown, 1987:82). ואילו בעת החדשה עבר הדגש אל השפה ואל משלב ההכעה של מפעילי הרטוריקה, כלומר - הבחירות הלשוניות, המסרים המודגשים, חבונות הטקסטים והנסיבות המיוחדות להפעלתם (Bourdieu, 1991:25,213).
דומה כי הרטוריקה נטלה לפחות ארבעה מששת התנאים להגדרת אמנות. המקובלים בתקופתנו: היא מבנה מציאות, היא בוראת תבניות לשוניות ופאור לשוניות, היא משקפת כיסוי עצמי של יוצריה, והיא משפיעה על הזולת. שני התנאים הנוספים הקשורים ליצירת חוויה

הגונה, עדינה, רכה או צנועה, ומטרתה האחת היא להוביל להצלחה בכל מחיר (וולמן, 1990: 28, 43).

בעידן הפוסטמודרני התעמולה קשורה לפעילות מערכתית מכוננת ומתוכננת, בניגוד לרטוריקה לא מתמשכת, ולעתים היא כעלת אופי ספונטני. תעמולה בתקופה זו נערכת אנב שיפוטיות נסיבתיות, תרבותיים ומוסריים, ועל ידי שימוש נחב בסמלים, כלשון "שעונה" ובאמצעים לשוניים המכוונים לא רק אל ההכרה או הרציונלי אלא גם אל הלא-מודע, אל מניעים ודחפים בסיסיים המכתבים התנהגות, כמו פחד, רعب או ביטחון.

בן "אמת" אחת לאמיתות רבות - המימד המוסרי-אתי

השימוש המגוון ברטוריקה בחיי היומיום, בסיטואציות שונות ובהקשרים שונים, מעורר לא אחת תהיות באשר למידת מוסריותה. שיפוטיות ערכיים המתקשרים למימד האתי של הרטוריקה מצביעים הן על הפעלה ואמצעי השכנוע שלה והן על תוצאותיה, היינו התנהגות ועמדות שהנמענים שוכנעו לאמץ. לדוגמה, רטוריקה שגרמה להגברת המודעות הציבורית למאבק באלמות אינה דומה לרטוריקה שגרמה למענים לא לכבד הכרעות דמוקרטיות; האחת אתית והשנייה לא אתית. בכל אחד מהמקרים עשויים מפעילי הרטוריקה לנקוט אמצעים לא-אתיים ופסולים, של הפרדה ואיום, או אמצעים אתיים ולגיטימיים. המימד המוסרי של רטוריקה, המטא-רטוריקה (Kennedy, 1994:3), נדון בעת העתיקה בפירוט רב. הוגי הרעות הטופיטיים חששו מכוחה של הרטוריקה, ואפלטון וסוקרטס תבעו להימנע משימוש גורף ברטוריקה בכל פעולת דיבור. אפלטון של שימוש ברטוריקה למען מטרת "לא צדקנות", למען השגת אינטרסים אישיים, או למען מטרת שעלולות להשחית את הפרט והחברה, בעיקר אם הן מנוגדות לדת ועושות נפשות לכפירה, או מצודות בחילול כבוד האלים (שפיצל, 1993: 69).

גורניאס, שהיה הראשון שהשתמש במונח "רטוריקה", טען, שהואיל ואין אמת אובייקטיבית אחת אלא קיימות אמיתות סובייקטיביות אחרות, עשויה הרטוריקה לשקף את מינוחן האמיתות בחברה. כמי שהכיר בהשפעת המילים על הרגש, קבע גורניאס: "המילים יכולות להכניס הכול בלב השומע. הן כוח גדול, כמעט מאגי. דימוני. הללו

מעציבות והללו משמחות, הללו מפחידות והללו נותנות אומץ לב, הן מקסימות, מכשפות את הנפש, משילות עליה קסם, גונבות את דעתה ומשרות עליה רוח של אשליה, של אילוסיה" (Gorgias, 1982:25).

אפלטון הבחין בין שני סוגי רטוריקה: רטוריקה למראית עין - המולזלת באמת, מסתפקת בסברות ומשתמשת בקסמי דיבור כדי לשכנע (למטרות בלתי נכונות ובלתי צדקת) - ורטוריקה היאה לפילוסופים, המאפשרת לבני-אדם להוכיח את צדקת ענייניהם ומשמשת כלי לסתור דברי הכל של אחרים. בדיאלוג "פיידרוס" (Phaedrus) לגלג סוקרטס, גיבור הדיאלוג, על הרטוריקה למראית העין. לדידו, נאום משכנע הוא "נאומו של זה שפיו ומעשיו שווים", וכן "נאום מושלם דורש התאמה בין חלקיו השונים של הנאום וביניהם לבין הכרתו של הנואם" (Kennedy, 1963:78). סוקרטס התפלמס עם התפיסות הסופיסטיות לגבי הרטוריקה ותורת ההכרה והמוסר, וטען שהרטוריקה אמורה להיות קשורה הדוקות למוסר, והנאומים חייבים לחנך בדבריהם את הנמענים ברוח התבונה וההגינות. אולם יש להתיחס למימד הבלתי רציונלי בהתנהגותו של האדם, וליכולת הנואם לשכנע קהל מאוינים באמצעות רגשות בלא להציג בפניהם סיבות לוגיות.

במאות החמישית והרביעית לפני הספירה הייתה הבחנה בין רטוריקה, פילוסופיה ותורת ההיגיון. עניינה של הרטוריקה היה נאומים רשמיים, ומטרתה הייתה לשכנע או למצוא ררכים לשכנוע במסגרות פוליטיות או כדיונים משפטיים. עניינה של הפילוסופיה היה מצגים הגיוניים או מדעיים, ומטרתה הייתה להגיע לאמת במסגרות שאינן פוליטיות. עניינה של תורת ההיגיון היה אופנים שונים של ויכוחים, טיעונים ונאומים, ומטרתה הייתה הצלחה או הוכחת האמת במסגרות שונות. בהתאם לחלוקה זאת נחשבו הפילוסופים למבקשי דרך של אמת והרטוריקנים - לתאבי ניצחון.

נוסף להבחנה זו נתפסה הרטוריקה כמשלימה את הריאליטיקה. ארטסטו, מחבר *רטוריקה*, טען כי דיאלקטיקה היא שיטה לחקר האמת באמצעות דיאלוג, שנועדה לאתר מערך נתון של עקרונות בלתי תלויים, ואילו רטוריקה היא אמנות השכנוע באמצעות טיעונים הפונים לרגש ומליטים את כושר השיפוט (1, 1) (Rhetorica, I, 1).

ניקולו מקיאוולי (1469-1527), שספרו *הנסך שימש מקור למושג מאקיאווליזם*, הפך לשם נרדף לרמאות, צנינות ותחבולות פוליטית, ולא רק לדיבור. מאקיאוולי כתב בפרק העוסק במהימנותם של נסיכים,

דימויים בעלי קנוטוציות שונות מהמקובל, כך שיגרו את מרכזי הצחוק הפנימיים.

מייחסים לצ'רצ'יל את המכתם: "הומור הוא הפלפל של הדיבור והתבלבן של החיים" (כהן, 1996: 148). אולם יש להתאים את ההומור לזמן, למקום ולקהל הנמענים. מן הראוי גם לציין, שצחוק פומבי, אף של חלק מהקהל, עשוי להתקבל כהסכמה כללית למסר, ולסחוף אחרים, מתוך הודרות עם הרוב.

כאמור, ההומור עשוי לחבב את סוכן ההשפעה ולהגביר את האמון בו. בין השאר טוענים חוקרים, למשל, כי הומור עצמי כפי נואמים עשוי להגביר את אמינותם בעיני נמענים. שכן הוא מעיד על ביטחון עצמי של הנואמים. חוקרים אחרים חולקים על ייחוס השפעה למסרים עם הומור עצמי, וטוענים כי זלוול עצמי עלול להתקבל כפשוטו ולפגום כאמינות סוכן ההשפעה. לכן חשוב לעשות שימוש מושכל בהומור. שימוש יתר בכלי זה עלול להיחפס כקלות דעת. הומור עלול גם לפגום בערכו של הנאום עקב עיתוי לא מוצלח, הומור קלוזל, נטייה לשבש בדיחות, או ניסוח בוטה, מזלזל, או משפיל.

תעמולה ותהליכי כפייה ושדול

כפייה ושדול נבדלים מהשפעה ושכנוע באמצעים. ביחסים בין סוכני ההשפעה לנמענים ובכוונות של סוכני ההשפעה. ניסיונות לחתום שידול ולהפרירו משכנוע מעלים שורה של גורמים אשר למעשה לא מאפשרים לסמן גבולות ברורים ביניהם.

ברטוריקה הקלאסית העתיקה ניתן היה להבחין בין שכנוע, שנועד לאפשר לרעות מסוימות (ברוב אמת ועשית טוב) להתגבר על דעות מחחרות (סברות מוטעות), לבין מאמץ שיטתי להשפיע ברכים לא כשרות, ולא רק למען האמת, הצדק והטוב. אך ברטוריקה החדשה והפוסטמודרנית ניטשטשו הגבולות, עקב התגרות הריסציפלינה מתפיסות ערכיות שרווחו בעידן הקלאסי ובעידן העתיק, והתגרות משיפטי העבר. רוגמה בולטת לשטטשו התחומים בין שכנוע לכפייה היא הגישה המייחסת לאדם שנתן לאיומי אקדח חרות להכרע אם להיענות או להתנגר לשדוליו של המאיים. גישה זו מייחסת חופש בחירה גם תחת איום קיומי ומתעלמת מהאקדח הכופה.

חרף זאת קיימות גישות הקובעות, כי בתהליכי שכנוע המאמצים מכוונים לזכות בהצלחה בכל אחד משלבי התהליך - כלומר, הצגת

המסרים, ההקשבה, ההבנה, הויתור על עמדות קודמות והאיחוסן בזיכרון - במטרה להגיע לשלב היענות והשינוי הפומבי של עמדות הנמענים או התנהגותם. ואילו תהליכי שידול מכוונים להשגת השלב הסופי, כלומר שינוי בהתנהגות או בעמדות נמענים, בדרך כלל באמצעות השתלטות מלאה על הסיטואציה, ולא רק שינוי הסביבה והנסיבות והתאמתם לצרכים. בשונה מתהליכי שכנוע, שבעקבותיהם עשויים הנמענים להחזיק גם כעתידי בעמדות החדשות שהופנמו, נוטה השפעתה של כפייה לפוג. לאחר שהכופים חדלים לכפות על הנמענים להיענות להם, או בעקבות אויבן כוח הכפייה.

כך למשל אירע לשבויי מלחמה אמריקניים שעונו כמחנות המעצר של הסינים במלחמת קוריאה. הם אמנם נענו לשיטפת המוח של שוביהם וחתמו על עצומות שהוטלו ממטוסים סיניים על כסיס הצבא האמריקני בדרום קוריאה, ושיבחו את האידיאולוגיה הקומוניסטית הסינית. הם נאלצו לנהוג כך כדי לשפר את תנאיהם בשבי. עם זאת הם שמרו על התנגדותם המקורית לקומוניזם. במקרים כגון אלה פועלים האנשים שלא כהתאם לעמדותיהם האמיתיות, בעוד שבמצב הרגיל יש התאמה בין ההתנהגות לעמדות (Schein, 1957: 21-30).

תהליכי כפייה עלולים לפגוע בזכויות האדם, בערכי השוויון והסובלנות. הם מוגדרים גם כדחיפה (drivership) וכמעשי אלימות, או כהפעלת כוח שלא כהסכמה (המתקשרת, למשל, לרודנות, ברזליות לא חוקית, או ניצול לרעה של סמכות ועוצמה), ובהשתלטות פיסית על הקורבנות ועל סביבותיהם.

בהקשר זה, מן הראוי לדון בתעמולה, היינו מסעות שיטתיים וברך כלל מתמשכים להפצת תורות ורעיונות מסוימים (שפיגל, 1999: 254). מקור המונח בלטינית - propagare: לשדול או לנטוע, ובהשאלה - להפיץ. במאה ה-17 נקשר המונח למאמציה המכוונים של הכנסייה הקתולית להטיף לצרות כמדינות לא קתוליות. מאז רבנו בו, בעיקר כמדינות לא רמוקרטיות ובהקשרים פוליטיים, משמעויות הקשורות לכוחות דרוניות, או לכפיית מצאות שבה שלטת תורה אחת השוללת תורות אחרות ומונעת מידע או קולות שעלולים לערער עליה. כפיית המציאות הנו נעשית באמצעות צנזורה או העלמה, וכפרשנות מתמדת לכל מצב, על מנת למנוע מסקנות שלא עולות בקנה אחד עם התורה השלטת.

אחד הביטויים הקיצוניים לתעמולה היה הרטוריקה הנאצית. יתוף בכלס, שר התעמולה הנאצי, האמין שרטוריקה אינה צריכה להיות

משיכת הזרועות לאחור, ספיקת כפיים, נפנוף קף היד לכיסול, נגיעה).
אמצעי שכנוע מרחביים מתמקדים בשניו הסכיבה, ופעלים בחלקם
על תהדהכרה. הם נועדו ליצור אווירה שתגביר את ההיענות למסרים.
ניחוחות נייעים (כשמים, פרחים מפיצי ריח), מיווג אוויר ואפילו
תאודה מתאימה עשויים להכשיר את הלכות. יתר על כן, נאום בעת
ארוחה דשנה עשוי להגביר את ההיענות, הן בשל האפשרות
שהסוערים, ומעני המסרים, יבקשו לגמול על "ארוחה חינם" והן בשל
הטעמים והניחוחות שלה.
אמצעים אלה כוללים גם מניפולציות תהדהכרות, כמו שתלת
הבזק מילים או סמלים בסרטי קולנוע, או חודה על מילים, כך שהללו
יעברו את סף מרכזי הזיכרון המוחיים, ויהפכו לגורם פנימי משפיע
אצל הנמענים.

רטוריקה של הומור

אף שאפלטון ראה בהומור איוולת וקלקל (אפלטון, 1960: 48),
ואריסטו כלל את הצחק בממלכת הכיעור (אריסטו, 1962: 149a),
ההומור על גווניו השונים נפוץ מאוד ברטוריקה ומקובל לראות בו
היום כלי עשוי לשנות עמדות והתנהגות, כאמצעות פנייה אל הרגש
וכה בשעה אל ההיגיון. ההומור המופק מביצוע מעשה מברח, מיצירת
מצבים מעורר צחק, משירת אמירות הומוריסטיות, וכדומה, עשוי
לגרום לשינויים באותם, בפאתוס ובלוגוס - שלושת רכיבי היסוד של
הרטוריקה על פי אריסטו.

מן הראוי לציין, כי הומור כשלעצמו אינו משפיע על הנמענים, אולם
שירתו בעת הצגת טיעונים עשויה להגביר את השומת הלב, לשבור
מחיצות, לקרב ולהעניק תחושת שיתוף, להבנות מצבים אינטימיים,
לעורר מוסכמות מקובלות (על "ההיגיון האחר" - כלומר, לשבור
טאבו ולעודד נמענים למחשבה נוספת), לצמצם את "הזיסון" כנגד
עמדות מנוגדות; לפרוק רגשות, לפשט מורכבויות, לשנות דימוי עצמי
(לרוב דימוי נוקשה, להקרין ידדותיות, פתיחות, ידע, הבנה), לשמור
על עוררות לחדד או לעמעם מסרים.

מחקרים על חלקו של הומור כאמנות השכנוע מצבעים על 45
אופנים שונים של הומור משפיע, כמו למשל, הצגת בדיחות מוכרות
(לדוגמניות לטיעון או בדיחה לשמה), סאטירה, אירוניה, הפרזה,
גלגול עוקצני, משחקי מילים, עיוות רעיונות או תיאורים; וכן הצגת

חדשניות של כימוי ויצירת משמעויות. הללו חמושים בשפע דימויים
חזותיים, המבוססים על התנסויות קורמות ועל רשת של סמכויות
תפיסתיות והקשרים חברתיים ותרבותיים, ומתאימים את אמצעי
השכנוע הפארא-לשוניים לצרכים של הנואמים, מעצבים אווירה
שחורר רגשות, ומעניקים למסרים את המשמעות הרצויה.

האמצעים החזותיים מתמקדים באופן ההופעה של הנואם והתאמת
מראהו לנסיבות ולקהל היעד, כגון: סגנון הלבוש, הסתרת פגמים
מולדים (תנועות גוף מסורבלות), דיאטה, איפור, הוספת אבזורים
וסמלים (למשל, עניבה מצוירת, סמל של ארגון כלשהו, תכשיטים,
חבישת כיפה) וקביעת צבעי הבגד. סוכני ההשפעה נעזרים בבעלי
מקצוע, המודדכים על פי קודים תרבותיים וקבוצתיים. אמצעים
חזותיים הקשורים לסכיבה ולנסיבות מתמקדים ביצירת זיהה שלא
תאפיל על המסרים ואף תסייע לנמענים לעבדם ולהיענות להם -
למשל, שלטי רקע, דגלים, אבזורים סמליים ושניתי תאורה. אלה
עשויים להעניק משמעות למסרים, לגרום לעוררות רגשית בנמענים,
ולהסיח את הדעת מפגמים שונים בנואמים ובמסריהם.

חשיבות נודעת גם לבחירת הסכיבה. טכנולוגיות של יצירת זירות
ר"מציאות מדומה", הרווחות במדיום הקולנועי מאז מחצית המאה
ה-20, הגבירו את היכולת לעצב סכיבה המכשירה את הנמענים להפנים
את המסרים.

האמצעים השמעיים מתמקדים בהפקת הקול, כגון, עוצמת הקול,
תדרותו, מהירות הדיבור והרציפות ההרמונית של הקול. שינויים
במרכיבי הדיבור עשויים לשנות את משמעות המסרים. למשל, הטעמת
מילים שונות עשויה להעניק משמעות שונה לדברים.

אמצעים תנועתיים הם הבעות פנים, סימנים ושרדרם שסוכני
ההשפעה מפעילים כד בכר עם אמצעי שכנוע לשוניים. תשדורות הגוף
מצבנות את הדימוי הרצוי שלהם, כמו סיגול עמידה, ישיבה או הליכה
שמדורות ביטחון עצמי; שליטה בתנועות אופייניות או רפלקסים,
בהתאם לתרבויות שונות; או אימוץ נימוסים, כמו שמירת מרחק,
מחוות גוף וריטואלים שונים.

אמצעים אלה נועדו להעניק למסרים משמעות או לחדדם, או
להאפיל על פרטים שונים בהתאם לצורך. הם מתבצעים באמצעות
הגוף או אברים שונים. למשל: שימוש במפה וכמוט סימון, או דפדוף
בספר בעל משמעות, או נפנוף במכשיר טכנולוגי יוקרתי; שפת גוף,
הבעות פנים (הרמת גבה, קרציה, חיך), תנועות ידיים (הפניית אצבע,

כאוניו סאראח את סבל העם היהודי בשואה וכך אותם כביטחון ישראל:

איש לא בא להצלתנו, לא כתשעת החודשים הגורליים, המכריעים, מאז השמעת ההודעה אשר כמוחה לא ניתנה מאז ברא אלהים את האדם והאדם יצר את השטן. וגם כשש השנים הקן כאשר מיליונים בני עמנו, ובתוכם מיליון וחצי מיליון ילדי ישראל הקטנים, נשרפו בכל המיתות המשותות. איש לא בא להצלתנו, לא מן המזרח ולא מן המערב. ומשום כך אנתנו נשבענו שבעת אמונים כל הדור הזה, דור ההשמדה התקומה: לעולם לא נעמיד עוד בסכנה את עצמו. לעולם לא נעמיד את נשותינו ואת ילדינו אשר חכתנו להגן עליהם, אם יש הכוח בכך – גם במחור חיטו, בטוחו אש השמדה של האויב. (דבר הכנסת, 20.11.1977)

- עם הסוג השלישי (הערכת המסדים) נמנות התחבולות הבאות:
8. הסמכה – הצבת שני עניינים או יותר בסמיכות, כדי להבליט את השוני ביניהם. הדבר מאפשר לשייך עמדות שונות להקשרים שונים בשלב עיבוד המסרים, וכך לאפשר להן לרוד בכפיפה אחת ללא סתירה במערכת העמדות.
 9. בלבדיות – הפיכת עניין לקשה להשגה ונריר, כדי להעלות את ערכו. ייחודו ובלעדיותו מעניקים לו יתרון על עניינים אחרים.
 10. "רגל בלתי" – תחבולה זאת מורכבת משני שלבים: בשלב הראשון מוצגים עניין או בקשה שקשה שלא להיענות להם ("טוחו הקבלה" של המסר קטן ביותר). שלב זה מכשיר את הנמענים להיענות גם לשלב הבא. בשלב השני מוצגת בקשה או עמדה אחרת, משמעותית יותר, שאמורה היחה לתבע מן הנמענים לגשר על פני "טוחו קבלה" גדול יותר; ההיענות בשלב הראשון מקצרת את הטוחו הזה, ומאפשרת היענות רכה יותר לענין העיקרי.
 11. "דלת פפרצוף" – בשלב הראשון מוצגת בקשה מופרזת או עמדה קיצונית, בהנחה שרדיחה תכשיר את הנמענים להיעתר לבקשה או עניין צנועים יותר. "הורדת המחיר" של הבקשה גורמת לחחוש הקלה, ונכונות של הנמענים לגמול לסוכני ההשפעה שבביכול היטיבו עמם, ולהיענות לבקשה "הזולה" יותר.
 12. "פדור נמוך" – גם תחבולה זו מתבצעת בשלבים. בשלב הראשון מוצגת בקשה או עמדה שההיענות לה כמעט דאית, בדומה לתחבולת "רגל בלתי". בשלב השני מוצגת אותה בקשה או עמדה

כשהיא מורחבת או מוקצנת. תחבולה זו מכוססת על "כוח התחמדה" בנקיטת עמדות ובהיענות. היות שהרדישה בשלב השני היא רק "הרחבה" של דרישת המקור, נעמרים הנמענים גם לה, מתוך נאמנות לעמדתם.

עיקרון אחר בתחבולה זו שעשוי להגביר את ההיענות הוא "מחויבות" לממש התחייבויות. כלומר, היות שדרישת המקור הופרכה בתהליך ולא מומשה, חשים הנמענים צורך להיענות לבקשת ההמשך המורחבת, ולו על מנת לעמוד במחויבותם העקרונתית להיענות לסוכן ההשפעה עוד בראשית התהליך.

13. "יזה עוד לא הכול" – בשלב הראשון מוצגת דרישת או עמדות כלשהן. כטרם הסתיים התהליך מבצעים סוכני ההשפעה מחוות כלשהן – למשל, מצמצמים את הדרישות, או מעניקים טובות הנאה, או מציגים עמדות מתונות יותר. בניגוד לתחבולת "הכדור הנמוך", עשויים הנמענים לתפוס את ההקלות כ"הליכה לקראתם", שבינה חשים הם צורך לגמול לסוכני ההשפעה. תחבולה זו שונה גם מ"דלת פפרצוף", שכן אין בה דחייה על הסף של הדרישות או העמדות שהוצגו בשלב הראשון. בתחבולה זו מצליחות הדרישות או העמדות לפרץ את סף המחסום של תהליך ההיענות, אך לשם השתכונות נדרש גירוי נוסף, שאותו מספקים סוכני ההשפעה. אמצעי שכנוע נוסף הוא השימוש ב"הוריסטיקה" (heuristics). סוכני השפעה מוזימים מסרים שהם מניחים כי נמעניהם יתפסו אותם כתקפים גם בלי שיעובדו במערכת העמדות הפנימית שלהם. הבוונה למסרים שמקובל להניח שהם תקפים, אף אם תקפותם לא נבנתה מעולם. שימוש במסרים אלה במסגרת ההליכי השכנוע "חוסך" את הצורך להוכיח טיעונים ראשוניים שעליהם נבנה המסר בכללו. למשל הקביעה הפסקנית: "ידוע שפוליטיקאים לא תמיד דוברים אמת".

אמצעי שכנוע פארא-לשוניים

ברטוריקה בת ימינו רוחים אמצעים פארא-לשוניים מגוונים, בעיקר בעת נשיאת נאומים. אלה אמודים להתאים את הדימוי של סוכני ההשפעה לקהל היעד, וכן לשנות את הסביבה והנסיבות במטרה לחדד מסרים או לערפלים. הם נחלקים לסוגים שונים: חוזותיים, שמעיים, תעתיים ומרחביים. נואמים רבים נועצים בממאים, הנוקטים טכניקות

משנות במידת-מה את הנסיבות הפסיכולוגיות והאופרטיביות של תהליכי השכנוע, ויצורות תנאי פתיחה נוחים יותר של התהליך הפסיכולוגי - כלומר: התודעות, הבנה, הערכה והעדפה מוצלחים יותר של המסרים, לאחר שינוי יסודי באופן ההתייחסות אליהם. להלן תחבולות נפוצות בתהליכי ההשפעה, והן מתקשרות לשינויים יזומים - (א) ביחסים בין הנמענים לטכני ההשפעה; (ב) במחויבות הנמענים למסרים; (ג) באומדן ערך המסרים.

עם הסוג הראשון (יחסי הגומלין בין סוכני ההשפעה והנמענים) נמנות התחבולות הבאות:

1. הטעיה - טשטוש הכוונות של סוכני ההשפעה והסחת הדעת של הנמענים מהמסרים, למשל, באמצעות פנייה לא ישירה, או הצגת מסרים כבדרך אגב, כאילו אינם מכוונים לנמענים. בדרך זו משתבש "החיסוק" של הנמענים לנוכח מסרים שבנסיבות אחרות היו נרחים, כי הם מתנגשים במערכת העמדות הפנימית שלהם.
2. לבניות - יצירת סמיכות בין מסרים לאמירות ידירות, כנות, אינטימיות או נוסטלגיות. למשל, בקטע מנאום בחירות שנשא בגין ערב הבחירות לכנסת ב-1981 מצויים הביטויים: "אודה ואתודה לפניכם..."; "ולא אכחד דבר מכם, גם קשיים יש לנו, היו לנו, ועוד צריך להתגבר עליהם. ואם תשאלו אותנו אם עשינו שינוי, אני אגיד, הן, גם שגיאות עשינו. אבל..." (ברוש, 1993: 198) מסרים המופיעים לאחר דברי פתיחה מעין אלה עשויים לשבש את "חיסוק" הגמענים מפני מסרים שעלולים לפגוע בהם, שכן המוען נתפס ככן ולבבי.
3. מתן כבוד - שימוש תכוף במילות כבוד וחארי כבוד, לעתים גבוהים מאלה שהנמענים זכאים להם; או איזכור מעשים או אירועים שהנמענים גאים בהם, אף אם אינם רלוואנטיים בהקשר של המסרים; או הפלגה מגמתית ביכולות הנמענים. לדוגמה, דברי רבין בקדמו בכרזה את הנשיא קלינטון בבנסת:

יש אומרים כי המורה הרוחני שלך, ד"ר וואט, קרא לך על ערש מותו השביעי אותך שאם תגיע ארפתם למשרה הבכירה של נשיא ארה"ב ותזוה מנהיגו של העולם החופשי, לעולם לא חפצו במדינת ישראל. אני יודע אם היספור נכון. מעולם לא שאלתי אותך. רק זאת אדע: אם אכן כך הוא, אנו רשאים לומר היום לאב וואט בנפש חפצה: נוח בשלום על משכבך. צוואתך התקימה במלואה... (דברי הנבסת, 27.10.1994)

עם הסוג השני (מחויבות הנמענים למסרים) נמנות התחבולות הבאות:

4. תגמול - מבוסס על הדדיות: סוכני ההשפעה מעניקים לנמענים מחווה כלשהי, או משהו בעל ערך רגשי או כספי, או הבטחה. כל עוד אין המחווה נתפסת בתור שוחד, או בלתי סבירה או בלתי מוסרית, עשויים תגמולים אלה ליצור תחושה של חוב אצל הנמענים, שתבטא בהיענות מוגברת למסרים.
5. חנופה - גם תחבולה זאת מתבססת על הדדיות. יצרי המסרים משלבים בדבריהם ערכים, ביטויים, מחמאות ודברי חנופה שמקורם בסל הדעות המקובל על קבוצות באוכלוסייה. לדוגמה, חנופה למנהיג המחנה שאליו משתייכים נמצי המסרים. הרבר עשוי לגרום לממענים לחושה של חוב ואמפאחיה למחנך, שתבטא בהיענות מוגברת למסריו. יחר על כן, הורמת מסרים שחוכה שהם משפיעים על ציבור מוגדר עשויה להגביר בקרב ציבור זה את תחושת ההודוה העצמית והשיוך החברתי, שאף בהן טמון ערך מוסף ליכולת ההשפעה. אמצעי מקובל בישראל הוא, למשל, ציטוט מן המקורות ושימוש בדימויים וטיעונים מהמקרא או התלמוד, כאשר דוברים מן השמאל פונים אל ציבור דתי.

6. הפחדה - זו נפוצה מאוד ברטוריקה. סוכני ההשפעה מנסחים את מסריהם כאמצעים להתמודד עם סכנה וכפתורנות לנזקים ואיומים. לאחר שקודם הפיחו פחדים אלה בנמענים. מקרים שבתנו תחבולה זאת הוכיחו, כי כדי למנוע הכחשה של גורמי ההפחדה או אידיענות למסרי ההרעה, על המסרים להציע אמצעים מנומקים היטב כדי להתגבר על ההפחדה, וסוכני ההשפעה צריכים להרגיש את הויקה שבין אמצעי-הגבר לבין גורמי ההפחדה. המקרים הוכיחו, כי הפחדה בעוצמת האיומים עלולה לגרום לנמענים להתעלם או להתכחש לאיומים, ולהתייחס אליהם כאל מצבים בלתי פתירים. במקרים אלה הם עלולים "לכרוח" מגורמי ההפחדה (בבחינת "לי זה לא יקרד"). לכן, לא רק שגורמי ההפחדה חייבים להיות סבירים, הפתורנות המוצעים חייבים להיות מעשיים או מאתגרים, ומרגיעים.
7. תמיכה - הצגת מסרים המעוררים בלב נמענים רגשות אשם, חמלה, או הודוה, וקישורם למקורות תמיכה ברגשות אלה; כך שהיענות למסרים תומכת בהתמודדות עם הרגשות השליליים, ואי-היענות מחריפה רגשות אלה או יוצרת רגשות דומים. דוגמה לכך הם דברי בגין בכנסת בעת קבלת הפנים לנשיא מצרים. בגין הכליט

עצמאותו, כדי לבטל את זכותו. אנתו התנגדו. נכון: אנתו הגנו על זכותו, על קיומו, על כבודו, על נשואיו ועל ילדיו, נגד נסיון חוד ונשנה להפעיל נגדו את כח הזרוע, ולא כחזית אחת בלבד. (דברי הכנסת, 19.11.1977)

ג. אמצעים סמויים

1. שירות קולקציות - יצירת צינור לא מקובל של מילים שאין להן מכה משותף סמנטי או תפקיד תחבירי זהה. לדוגמה, הביטויים ששיר יצחק רבין בטקס החתימה על "הסכם אוסלו ב'" כ"2 בספטמבר 1995: "אורחים שלווים שנוסעים באוטובוסים אל מותם", "ארץ זבת דם דמעות", "רנחלי איבה יחזרו ויצילו את המזדה-החכיך" (רבין, 54:1995).

2. שימוש בקונוטציות - שימוש כאסוציאציות הנלוות למשמעות המושגית של מילים. אמצעי זה עשוי לעורר גירויים חיוביים או שליליים, מרביתם סמויים ופועלים על רגש. לדוגמה, בישיבה ה-140 של הכנסת השלישית, שיוחדה לדיון בהודעת בן-גוריון על שינויים בהרכב ממשלתו, השיב הלה למבקריו מהאופוזיציה, ובהם ח"כ מנחם בגין מ"חירות":

מימי אתנה העתיקה ועד ימינו יש בדמוקרטיית שני טיפוסים מסוימים, המופיעים מר פעם בצורות שונות, אבל מהותם היסודית לא משתנה: טיפוס הדמגוג וטיפוס המרנאי. דרכו של הדמגוג היא ררך קלה. אין דבר שאין בכחו לעשות; אין ארץ שאינו יכול לכבוש; אין שונא שאינו יכול להשמיד; אין מאויים של הציבור שאינו יכול לספק; אין אינסטינקט של ההמון שאינו יכול להשביעו רצון. - כל כוחו בהבל-פיץ; הוא דבר - כל כוחו בהבל-פיץ; הוא מעצור ללשונו. המרנאי מוגבל, דרבו קשה, הוא אינו יכול לעשות הכל, הוא אינו יכול להשביע רצון כל אחד; הוא אינו רשאי ואינו מסוגל לספק אינסטינקטים ווליס. הוא צריך לבצע ולא לדקלם. הוא אחראי לגורל העם... שני טיפוסים שונים אלה נתגלו לא רק בתולדות אתונה ויוון כולה. גם בעם היהודי ראינו טיפוסים מנוגדים אלה, אם כי בגילויים שונים. ראינו אותם לפני עשרות שנים, לפני קום המדינה, בימי המרניה, ואני חושש שנראה אותם עוד הרבה זמן. הריבוי הזה בין הדרך הקלה של ממלל ורבין ובין הדרך הקשה של העושים המבצעים ימשך. (דברי הכנסת, 19.6.1956)

3. אמצעים פיגוראטיביים - הבעה של המסד כדרכים ציוריות ומוחשיות. דוגמה לכך היא תיאורו של רבין בטקס קבלת פרס נובל לשלום, כ-10 בדצמבר 1994:

בתפקידי הנוכחי מודמן לי הרכה לטוס בשמי מדינת ישראל, ובאחרונה גם בשמי המזרח-התיכון. מנף המטוס זהו מראה עוצר נשימה: אנמי מים כחולים, שזית מרעה ירוקם, מברכות שוממים וצובהככים, הר נצח אפורים, המון כתיים לבנים, גגות אדומים, ובתי קברות, למלאו העין... [נכהמשן] המצבות הרבות הן אילמות - אבל את קול ועקשן מוליך המזרח-התיכון על פני תכל כולה כבר עשרות שנים. (רבין, 49:1995)

4. אמצעים מגנבירים - מילים הנשזרזו כדיבור ונועדו להודיש מסרים, כמו: "עיקרי", "מרכזי", "חשוב"; או להעצם ולהגביה, כמו: "מאוד", "לחלוטין", "בכל המובנים", "אין-סופי"; או להנמיך - והללו נתלקת למילים מפשרות, כמו: "במידת-מה", "פחות-א-יותר"; מילים מפחיתות, כמו: "מעט", "מקצת", "חלקית", "לאט"; מילים ממזערות, כמו: "כמעט שלא", "כלל לא", "בקושי"; ומילים אומרות, כמו: "אחרים", "ספורים", "עומים". כמו כן מילים שתכונת ההגברה כלולה בהן, כמו: "מהלומה", "תביעה", "הערצה". לדוגמה, דברי בן-גוריון בישיבה ה-173 של הכנסת השלישית:

בשני הימים האחרונים, מאז החל הייחוד בכנסת, התרחשו בדייה הבתיאולמית כמה דברים חשובים, דברים שיש להם מגמה חיובית, גם כמה שנוגע לסכנת כניסת צבא עיראקי למלכה הואמית וגם כמה שנוגע לשיט בסואץ. אולם אסור לנו עדיין להתפס לאופטימיות מוגזמת, ואסור לנו לסמוך על הבטחות מילוליות בלבד, שנשמעו ממקומות חשובים. בלי לזלזל בהבטחות אלו, אבל אל לנו לסמוך עליהן ביותר, כי יש לנו כבר נסיון מר. אין אנו גורם עולמי מכריע, אבל כאזור זה אין אנו כמות מבוטלת, אפילו בקנה מידה עולמי אין אנו כמות מבוטלת וכל שכן באזור זה. ולא על נקלה יעשו פה עניינים על-ידי אחרים בלי שישמע קולנו וכלי שיתחשבו בנו... (דברי הכנסת, 17.10.1956)

ד. תחבולות שכנוע

סוכני ההשפעה עשויים לנקוט שורה של תחבולות כדי להפיק את מידב ההצלחה בעת ההיענות למסרים המתחשת אצל הנמענים בשלבים שונים - השיפה, הקשבה, עיבוד והסכמה. תחבולות אלה

טיעוניו. הטיעון אינו רלוואנטי, היות שפגמים באישיותו של הדייב אינם מפיכים את טיעוניו. זהו סוג של הטטה מן המישור העקרוני למישור האישי. לדוגמה, בעת דיון בכנסת על חינוש גרמניה המערבית בידי המערב וגרמניה המזרחית בידי הסובייטים, הטיח בן-גוריון בח"כ שמואל מיקניס (מק"י):

"אפשר היה להתמוגג משפע הפאטוריוטיזם היהודי ואהבת ישראל שהשתפכו מדברי חברי-הכנסת מיקניס, אלמלא התעורר ספק קל בכנות הדברים."

על כך השיב ח"כ מיקניס: "יש לך מונופול על אהבת ישראל?" (דברי הכנסת, 25.12.1950)

ערפול משמעותי - שימוש במילים בעלות יותר ממשמעות אחת, פעם במשמעות אחת ופעם במשמעות אחרת, במסגרת אותו טיעון; או שימוש במילים בעלות משמעות כללית (כמו: חירות, דת, שוויון); או מילים סתמיות (כמו: רב, עניין, נושא). לדוגמה, בספטמבר 1984, ערב הקמת ממשלת האחדות הלאומית, השתמש יצחק שמיר במונחים "מעין-חוקתית", "מסגרת משפטית" ו"חוקקה", ובכך ביקש לטעון, כי "להסכם הרוטציה" שתתם יש מעמד מחייב של חוק:

הסכם בין מפלגות להקמת ממשלת אחדות לאומית אינו יכול להחשב כעניין של נוחות, כמו כל חוזה אחר בין מפלגות. במקום זאת יש לראותו כמערכת מעין-חוקתית המספקת מסגרת משפטית, פוליטית ותכנית לפעולתה התקינה של הממשלה, הן בתחום הביצועי והן בתחום החקיקה. (קורן, 1994: 120)

ב. אמצעים תחביריים

חזרה תחבירית-דטרורית - שימוש במבנים תחביריים מקבילים אשר יוצרים ריתמוס או שוברים אותו, ובך מדגישים רעיונות ומבדירים את היחס שביניהם. היא נוצרה למקד את תשומת הלב למבנים התחריים, לחדר את הרמיון ולהטמיע רעיונות. כאמצעות הכתנה או הקבלה ביניהם. כמו כן נועד אמצעי זה לרגש, לגרום להתפעלות ולהגאא אסתטית (מצריה, 1985: 12). לדוגמה, דברי פתחם בגין בעת שאירח את נשיא מצרים סאראת בכנסת:

לא. אנוניו אינו מאמינים בכה, ואנחנו מעולם לא השתגעו את יחסינו עם העם הערבי על כח. נהפוך הוא. הכח הופעל נגדנו. בכל שנות הדור הזה לא רצינו להיות מוחזקים בכח הודע כדי להשמיד את עמנו, כדי להרוס את

אמצעי הטעיה הגוינים

השאלה המודרכת - הצגת שאלה שגלומה בה הנחה מוקדמת שהתשובה עליה נחרצת. כך מייחס הנואם ליריב הנחה, שבעקבות תשובתו הופכת לעובדה מוכחת כביכול; למשל, "האם הפסקת כבד להכות את אשתי?" שאלות מודרכות עשירות להופיע גם בשאלות רטוריות. לדוגמה, בנאום בחירות בלור ב-1981 שאל בגין:

מה רוצה המערך? למסור את ההר הזה הגבוה, שמרוץ יהודה לערפת. ועראפת היה מעמיד קטיושות וטווח האש של הקטיושות על רמלה ועל לוד. מה חושב לעצמו המערך. העם אינו רואה? איננו יודע מרחקים? מה הוא רוצה? שעל המקום הזה יפלו קטיושות? (גורן, 1995: 70)

מסקנה לא רלוונטית - מסקנה שאין קשר בינה לבין ההנחות שביסודה. לדוגמה, בנאומו בשיבה ה-209 של הכנסת השישית התייחס לוי אשכול למצב הפלתינאים בשטחים, ובעיקר חושבי עזה. המסקנה שמצב חושבי עזה ישתפר תחת שלטון ישראל, אינה קשורה להנחה, שפתחת ערביה לתנועת נוסעים פוצה את גדרות "המכלאה" שבה חיו הפלתינאים בעזה המצרית:

אני מקווה, כי ככל שחולמים הימים, החושבים הערביים בירושלים וביתר האזורים המוחזקים נוכחים לדעת ששיתוף הפעולה הוא לברכה. במיוחד חשים זאת בודאי חושבי חבל עזה או רצועת-עזה, אשר הייתה כמכלאה אחת גדולה לחשיכה. לאחר שפתחנו לרווחה את שערי עזה לתנועת נוסעים - גם ליהודה ושומרון - יונתחו תושביה לדעת עד כמה בלתי נסבל היה המצב שהיה קיים קודם תחת שלטון היכוש המצרי. (דברי הכנסת, 30.10.1967)

סיבה שקרית - הצגת סיבה לא אמיתית כתור הסיבה האמיתית. לדוגמה, בשיבה ה-19 של הכנסת השביעית הצגה גולדה מאיר את מדיניותה הפייסנית של בריטניה כלפי מדינת ערב, כתור הסיבה לאובדן מעמדה הבכיר באיזור:

הנסיין הבינלאומי מוכיח, כי יש חוסר תכלית מדינית במדיניות שעלולה להתפרש על-ידי ארצות-ערב כמהלכי פיוס כלפיהן. מתוך רצון לשמור על האינטרסים שלה במזרח-התיכון, ניסתה בריטניה במשך שנים רבות לפייס את מדינות-ערב, אך כל זה לא שיפר את עמדותיה ולא שמר על מעמדה באזור. (דברי הכנסת, 31.12.1969)

טיעון בנגד הדייב עצמו נועד לתקוף את אופיו של הדייב במקום את

רלוונטיות, הסיבה השקראית, הטעון כנגד היריב עצמו, וערפול המשמעות (לנרא, 1988: 130).

הטעיות פסודו-לוגיות נקוטות ברטוריקה החדשה, לא הקלאסית. אלה טיעונים הנתפסים כהגייוניים כאשר מאזינים להם, אך לאחר בחינת העובדות והבנתן עשוי להתגלות שהם יצירות הטעיה מכוונת בתפיסת הנמענים (פולמן, 1983: 63-47).

הסטה היא העברת נושא השיחה לנושא אחר, תוך העמדת פנים שזהו טיעון להוכחת הנושא המקורי. אנו מזהים שלושה סוגי הסטה: (א) באמצעות הצהרה חילופית. לדוגמה, דברי כ"ג גוררין בישיבה ה-249 של הכנסת השלישית בנוגע להחלטת עצדת האו"ם מפרבואר 1957 בעניין נסיגת ישראל מצרעת עזה ומפרץ שלמה:

כל נסיון לכפות עלינו דין מעוות ומשטר אפליות יחל בהתנגדות ללא רתיעה מצד עם ישראל. אם בארגון האומות המאוחדות לא יהיה חוק אחר ומשפט אחר לכל העמים - יתערער הבסיס של ארגון עולמי זה. (דברי הכנסת, 21.2.1957)

(ב) באמצעות תשובה נדחית. לדוגמה, דברי לוי אשכול בתשובה להצעה לסדר היום בעניין יחסי החוץ עם גרמניה:

בפתח דברי הרשוני נא להבצע - לא רק בשמי אלא בשם הכית כולו וכשם הממשלה - את ההצעות לרגל משפט העוול, המשפט המעוות שקייים בדמשק, ולהביע דברי אחרות ורעות למשפחתו של אלי כהן ז"ל, כולנו אכלים על אחינו וגאים עליו. (דברי הכנסת, 25.5.1965)

(ג) הסטה ללא תשובה בצדה. לדוגמה, בדין בכנסת על פעולות הממשל הצבאי בכפרי המשולש התנהל הרב-שיח הבא:

ח"כ משה סנה (מק"י): "איך זה נהוג עליידי שום שלטון דמוקרטי לגבי אורחי הארץ, לגבי תושבי המדינה העצמאית הדמוקרטית. כך נהוג רק שלטון זר ומדכא..."

ח"כ חיים מגורי-כהן (חרות) (קריאת בנינים): "איך נוהגים בברית-המתצוות?"

ח"כ סנה השיב: "גם אתה נעשית מומחה לשיסור זה?!"
בהמשך קבע ח"כ סנה, כי הממשל הצבאי הורה לחשבי המשולש להפסיק פעילות ציבורית וכלל זה הפצת עיתונים, ואיים להעמידם למשפט אם לא יענו להוראות, והדברים פורסמו בדפים, ואז שאל ראש-הממשלה כ"ג גוררין: "באיזה עיתון?"

השיב ח"כ סנה: "לא חשוב באיזה עיתון. הם סיפרו את המעשה שאיימו עליהם במשפט לפני שפתחו במשפט, לפני שמצאו את העילה למשפט". (דברי הכנסת, 30.5.1956)

תשובה על השאלות לא ניתנה בשני המקרים.

הסחה - היטפלות לפרט שולי בדברי היריב והפרכתו, והצגת עמדות היריב כאילו הופרכו כולן. זהו אמצעי נפוץ ברטוריקה בעת דיאלוגים. דוגמה להסחה היא דר-שיח שהתנהל בכנסת בין ח"כ בגין לח"כ דב זכין (קריאות בנינים) בעת דיון על הודעת ראש הממשלה רבין על נכונות ישראל לסגת משטחים בסיני תמורת הצהרה לא-לוחמה:

בגין: "את ההודעה החדשה שלו, האומללה, על נכונות למסור למצרים, בלי שלום, את מעברי המיתלה והגידי ואת שדרת הנפט באבירודים תמורת מה שמכונה 'הצהרת אי לוחמה', פרסם מר רבין בין שני ביקורים - ביקורו של שר החוץ שלנו בושינגטון וסיורו של שר החוץ האמריקני במזרח-התיכון".

דב זכין: "איך יחכן שאינך מתייחס להצעתו של מר דיין בזמנו, שהיה מוכן ליותר מזה?"

בגין: "אני מדבר עכשיו על ראש-הממשלה ולא על שר הביטחון לשעבר. אם יש לך עניין, תואיל לטפל בשר הביטחון לשעבר מעל דפי על המשמר, עכשיו אנחנו מדברים על ראש-הממשלה". (דברי הכנסת, 12.2.1975)

תקיפת איש הקש - הצגת עמדת היריב כאור מסולף, ותקיפת הגישה המסולפת. לדוגמה, בעת דיון בכנסת על עמדתה המוסמכת של ישראל בדבר כינונה של ועידה בינלאומית לשלום התנהל דר-שיח בין ח"כ יוסי שריד לראש הממשלה יצחק שמיר, שבמהלכו הם הציעו באור מסולף זה את עמדת יריבו.

שמיר: "אמר כאן חבר-הכנסת יוסי שריד: בלי הסובייטים אי-אפשר האם הם השתתפו בתהליך הסכמי קמפ-דייוויד? הרי לא היה שום קשר אתם בימים ההם."

ח"כ שריד: "ואתה השתתפת?"

שמיר: "בלערי זה יכול להיות זה יכול להיות בלי הסובייטים ובלערי."

ח"כ שריד: "אתה הסובייטיים הייתם באותה דעה."
שמיר: "זהו קודר לפעמים. אבל אותה תיזה שלפיה הסובייטיים מוכרחים להשתתף, ולא לא יהיה שלום..." (דברי הכנסת, 10.2.1987)

שבינו הפלתינאים, מאה שנות דמים נטעו בנו איבה זה לזה. מאה שנים ארכנו לחייבם – ואחם ארבתם לחיינו. הרגנו כבם ואחם הרגתם בנו. אלפי קברים שלכם, אלפי קברים שלנו... היום אנו מתחילים ספירה אחרת. העם בישראל מצפה שלא האזכרו אותו. תנו לחקוה החדשה לפרות. (רבין, 1995: 27)

טיעון המבוסס על כללי צדק. זהו טיעון המבוסס על השוואה בין שני עניינים זהים, ובסיטואציה דומה, שאם לא כן עלולה ההשוואה להטעות (פולמן, 1983: 56). לדוגמה, נאום התשובה להצעה לסדר היום בעקבות גל פיגועים בשלהי 1993, שבו הישוה רבין בין הסכם השלום עם מצרים להסכם אוסלו:

אני רואה לעצמי ולממשלה זכות וחובה למצות את הסכוי, להחזיל בפתרון. הפתרון הארוך כן מאת השנים בין הפלתינאים לבינינו... אני זוכר כמה אנשים שחשבו שלחוד לקו הבינלאומי עם מצרים זה אסון, זה סיכון עתידי המדינה, ומה לא נאמר על זה? הוכח אחרת, הוכח אחרת, לפחות ארבע-עשרה שנים ומעלה... לכן, אנו נמשיך בדרך שלנו מתוך אמונה, מתוך הכרה שזו הדרך להגיע לפתרון הבעיה, לקידום השלום. (דברי הכנסת, 15.12.1993)

3. פתוקס
סחידה לוגית באמצעות כלל או תזה או עמדה שאינם עולים בקנה אחד עם נשוא הטיעון. שימוש נחב בפרדוקסים נעשה כאשר מגיבים להצגת את הדיכ או מעשיו ככלתי מתקבלים על הדעת או בלתי צודקים. לדוגמה, דברי גולדה מאיר בישיבה ה-396 של הכנסת השישית:
אני יודעת עוד תקרים בתולדות המלחמות שמרנה, שהותקפה על-ידי שכניה והצליחה להתגבר על תוקפיה, איתה חלה להפציר בתוקפנים המנוצחים שיסכימו לשלום, ואילו התוקפים שהובטו מתעקשים בסירובם. סירוב זה הוא המקור להיעדר התקדמות לשלום ולהחמרת המצב באזור. (דברי הכנסת, 5.5.1969)

4. הטענות בארגומנטים
אלה מהוות אמצעי שכנוע מרכזי בטרוריקה השיעונית. הן נחלקות להטענות לוגיות ופסודו-לוגיות, וכן לתחבולות הערמה שאין להן קשר לטיעונים לוגיים. בנאומים פוליטיים מוכרות שמונה הטענות: הסטה, הסחה, "תקיפת איש הקש", השאלה המורכבת, המסקנה הלא

העברת תכונה. אם עניין א' דומה לעניין ב' בתכונה ת', ות' נכונה לגבי ב', קרוב לוודאי שת' נכונה לגבי א' (בהשוואה; או לא נכונה בהנגדה). לדוגמה, דברי בן-גוריון בנאום בכנסת:

הממשלה המצרית מטילה אימה על יהודי מצרים הרוצים להתחיל באמונתם היהודית... כל המעשים האלה מוכיחים לנו את המעשים שנעשו על-ידי היטלר לפני פרוץ המלחמה... היום אנו רוצים להוכיח לעולם, שלא האמין להתראות שלנו כשהתירונו על דברי מיי-קאמפ של היטלר, ורכים אמרו שאלה אינם אלא דברי הכל ספורתיים, איש לא יעשה דברים כאלה, וכאשר פוצה המלחמה בוצעו הזוועות האיומות ביותר בהיסטוריה האנושית... הדבר הזה מבשר רעות על עתידה של יהדות מצרים, אם העולם לא יאחו כאמצעים יעילים ונמרצים נגד המעשים האלה. (דברי הכנסת, 28.11.1956)

יצירת יחסים של יתרון, הפלגה ושוויון. הצבת שגי עניינים או יותר זה כנגד זה, כך שלאחר מהם (שהוא נושא הטיעון הטרורדי) יש יתרון או חיסרון או שוויון בהשוואה לשני. לדוגמה, דברי לוי אשכול בישיבה ה-283 של הכנסת החמישית:

בירות הבינלאומיות הגדולות מוכרות תורת הדיקיום ופסילת המלחמה כדרך ליישובם של סכסוכים בין מדינות, ואילו בפי הממשלות הערביות שגורים עדיין אימים על עצם קיומה של מדינת ישראל. אין המדובר בהצהרות מלוליות בלבד. הצהרות אלה מלוות ודמת נשק תוקפני בכמות שופעת וברדת הרטנות יותר ויותר גבוהה. (דברי הכנסת, 23.10.1963)

הטיעון האנלוגי. אם עניין א' דומה לעניין ב' בתכונה ת', ואם לעניין א' יש תכונה נוספת - ג', יהיה עניין א' דומה לעניין ב' גם בתכונה ג'. לדוגמה, דברי גולדה מאיר בישיבה ה-388 של הכנסת השישית:
שאיפתנו לא הייתה מעולם להשיג נצחונות במלחמות, אלא למנוע מלחמות. אבל הוכח, שכאשר נכפו עלינו מלחמות - ידענו לעמוד בהן. אין ספק בלבי, שאם שוב יכפו עלינו מלחמה - נשוב וננצח גם בה. (דברי הכנסת, 17.3.1969)

אנלוגיה בת ארבע צלעות. אם עניין א' ועניין ב' דומים לעניין ג' ולעניין ד', הרי יחסם בין א' לב' (שהם נושאי הטיעון) דומה ליחסם בין ג' לד'. זהו יחס לוגי המבוסס על הדמיון ביחס שבין שני צמדי עניינים. לדוגמה, דברי רבין בטקס חתימת הסכם קהיר ב-4 במאי 1994:

נתונים סטטיסטיים, פרטים מוחשיים והנמקות מבוססות מגבירה את אמיתותם של מסרים. עם זאת, מידע עובדתי מפורט עלול להעמיס על יכולת ההבנה והשיפוט של הנמענים, או להיתקל בטיעוני-נגד, שכן בהיותו מוחשי הוא חשוף להצגת האיפכא מסתבא, מה שאין כן מידע מעורפל. יתר על כן, נתונים סטטיסטיים עלולים להיתקל בחוסר אמון, שכן הם נתפסים לעתים כמשמשים בשיח הטרור להטעיה ולרמייה.

אמצעי שכנוע

- אמצעי השכנוע וההשפעה נחלקים לשלושה סוגים עיקריים: (א) אמצעים לשוניים טהורים; (ב) טקטיקות של בניית טיעונים; (ג) אמצעים פארא-לשוניים. פולמוסים ציבוריים רבים מורכבים משני יסודות קבועים: היסוד העקרוני, האידיאולוגי, שהוא "הגרעין הקשה" של הפולמוס, וקשרו לעמדות ולדעות, והיסוד "הצף", או הרגשי, שבו מתנגשים בנייהם לעתים אפילו בעלי אותן עמדות, המגיבים כל אחד בדרכו ליסוד הרגשי. לצד מרכיבים קבועים אלה פועלת הסיטואציה הטרורית (הסביבה והנסיבות) וגם מטרות השחקנים בפולמוס, ואלה הם המרכיבים המשתנים המופיעים על סגנון ההתרחשות.
- האמצעים הלשוניים הטהורים הם בעיקר אלה:
1. ניסוח בוטה בתחום רגיש הפוגע בדגשות, למשל, התחום האומי, הדתי, המוסרי או האישי.
 2. הוצאת דברים מהקשרם, הקצנת ניסוחים והפיכת רמזות לאמירות ישירות מפורשות.
 3. הסתייגות מפירושים לא רצויים שהיריב נותן לנושאי הורחות.
 4. שימוש באוצר מילים מיליטנטי: אויב, ניצחון, כיבוש, בגידה, נסיגה.
 5. ציטוט עיזן וסלקטיבי.
 6. חזרה על דברי היריב בשינויים קלים המעוותים את המשמעות. הטקטיקות לבניית טיעונים הן בעיקר אלה:
1. ייחוס פעולה שלילית ליריב, או הצגת תרמית עצמית מנוגדת, ומרוממת (למשל: "בשעה שאנו שמרנו על כבודנו הלאומי, עסקתם אתם רק בהשמצות ובהסתה"...) (ממשל, הדבקת תוויות והאשמות הלקוחות ממצב מלחמה (למשל, "עשייתם יד אחת עם האויב").
 2. הצגת דעות קיצוניות של יחידים כאילו הן מייצגות את כל המחנה היריב ("היכן הייתם כאשר א' קרא לרצח?").

4. העלאת פרישות מן העבר כאילו הן קשורות לנושא הפולמוס ("גם בפרשה היא נקטתם כאמצעי טיוח"...) (1) הלעגה אישית, כמו בין האמצעים הפארא-לשוניים, אפשר למנות (2) שימוש הבלתי חכמה שלילית או מום, או חיקוי קיצוני; (3) שימוש במדבקות, צילומים, איורים או קריקטורות הפוגעים בכבודו של היריב (גוברין, 1985: 9-6).

אמצעי שכנוע לשוניים

הטרוריקה בת ימינו מרכזת שורה של אמצעי שכנוע לשוניים ומחלקת אותם לאמצעים לוגיים ופסודו-לוגיים, ולאמצעים תחביריים וסמנטיים (לנדאו, 1988: 16). נמנה אותם להלן.

א. אמצעים לוגיים ופסודו-לוגיים

1. שאלה וטוהת שאלה שאינה מיועדת לקבל תשובה, שכן זו ידועה ומקובלת על הזולת. שאלות טרוריות מצביעות על משמעות הפוכה מזו העולה בניסוחן: ניסוח חיובי מורה על תשובה שלילית, ולהיפך. שאלה טרורית נועדה לחזק עמדות קיימות ולעורר עמדות אחרות. למשל, דברים שאמר ראש הממשלה יצחק רבין בנאום בכנסת:

לראשונה מאז קמה מדינת ישראל, קיים סיכוי לשלום עם סוריה. שלום עם סוריה הוא, במידה רבה, מפתח לשלום כולל. אני רוצה לשאול אתכם, חברי במת-הגולן: מה עלינו לעשות? לא לנסות? לא לעשות מאמץ כדי להגיע לשלום? לרחות על הסף את האפשרות לשים קץ לכל המלחמות? (דברי הכנסת, 3.10.1994)

2. השוואה

זו מציבה שני עניינים זה מול זה, ומאפשרת להשוותם ולהעריכם. אם יש קווי דמיון בין העניינים, התוצאה תהיה אנלוגיה, ואם יימצא שוני ביניהם התוצאה תהיה הנגדה. ההשוואה נערכת בחמש דרכים עיקריות: העברת תכונה; יצירת יחסים של יתרון, הפלגה ושוויון; טיעון אנלוגי; אנלוגיה בת ארבע צלעות (א' מתייחס לב' כמו שג' מתייחס לד'); וטיעון המבוסס על כללי צדק.

מועבר כאמצעות חיתוך הדיבור של הנואמים - שתיקות, היסוסים, קצב הדיבור או עוצמת הקול. לפיכך, הפעלת הרטוריקה בכל נתיב - ישיר, מודפס או אלקטרוני - תהיה שונה לא רק מבונה הפסיכולוגי אלא גם במלמד האמנותי שלה, ובאינטראקציה בין הדובר לנמענים (סביבה וגסיבות).

כיום, משהפכה הטלוויזיה לכלי מרכזי להעברת מסרים, הפכו הנואמים להתרחשויות תקשורתיות הנעות לכללי ההופעה במדיה זו, והם כוללים הפעלה מושלמת של סימנים, תפאורה, תמונות, צבעים, גימיקים. מחוות וניצוא באלה, שנעדרו להשפיע על קהל צופים. ה"טֵלֵרְטוריקה" בת תקופתנו (Bennett, 1992:130) מתאפיינת בלשון נמוכה, לא תקינה, משופעת בסלג וביטויים אוניברסליים, וכדימויים ויואלים וגימיקים (העתועי מצלמה, למשל), שמקצתם נועדו להערים על הצופים ולשכנעם גם באמצעים תה־הכרתיים.

ברטוריקה החרשה הדגש הוא על הודמה ועל שימוש מרכזי בטכנולוגיות חדשות, כדי להגביר את אפקטיביות המסרים. הנואמים קצרים, המונולוג הקלאסי, הארוך והפילוסופי, נעלם; המסרים פחות מחייבים מבחינת הערכים, הנתונים והמשמעות; משקלו של הפאטוס (הרגש) רב מזה של הלוגוס (התוכן); המסרים נערכים על ידי יועצי תרמית ומומחים לרטוריקה. הנואמים כיום הייכים להיות "תקשורתנים" או שחקנים שניתנו בקסם אישי ובכריזמה, ונתבעים להתאים את עצמם לציפיות הציבור.

אם הרטוריקה הקלאסית הטיפה להיסק דוקטיבי בנוסח הגיאומטריה האוקלידית - כלומר, הצגת הנחות יסוד, העלאת טיעונים מבוססים והסקת מסקנות משכנעות - הרי היום נותרו ממנה רק המסגרות של תהליכי השכנוע, כלומר קיום לכאורה של טיעונים ומסקנות. אלא שכינם לבין הוכחה של הנחות היסוד אין ממש. ברטוריקה בת זמננו מורגלים בנייהאדם לנואמים המציגים רבדים שאינם מתכוונים להם ושמשמעותם אינה מציגת בהנחה את הפיטוריהם (Searle, 1975:60). הטיעונים שבפי נואמים אינם מבוססים, ומשתחיהם בדרך כלל רק על סבירות ועל ידע שמקובל כאמיתי בעיני נמענים. תהליך ההיקש הוא בלתי פורמלי - למשל, אפשר להסיק מסקנה על סמך סיבה במקום על סמך תוצאה; או לבסס היקש על דעה מקובלת (מעדיה, 1985:9). ההגם הטורי המועדף הוא הצגת מסרים מובנים, לא מרגיזים, ובעיקר קצרים, מהירים, מרוכזים, וברמת ערפול המאפשרת היענות של נמענים בעלי עמדות שונות.

סגנון המסר

מבעים לשוניים אינם יכולים להיות "נייטרליים". לכל מוען סגנון משלו. היבבור מורכב מטקסט בסיסי, הכולל פרטים תכליתיים - הכעת התוכן המבוקש - ו"מעטפת סגנונית", שהיא כלל האמצעים הרטוריים של הטקסט. "קלופה" של מעטפת זו, כלומר הפרדת התכונות הסגנוניות מהאחרות, מאפשר לחשוף את הסגנון הרטורי. הסגנון, או הנוסח, הוא אחד משש הפונקציות המרכזיות המרכיבות דיבור, והשאר הוא התייחסות המוענים אל המסרים, מטרותיהם, אמצעי הפעלתם, הקשרם ופשרם (יאקובסון, 1986:95). מסרים אשר מנוסחים כבהירות ומגדירים משמעות וערכים עשויים להתקבל ביתר אמת ממסרים מעומצמים. עם זאת, כשלב עיבור המסרים כמות האדם, ובשלב החשיבה וההסכמה, עשויים לחול שינויים במירת ההיענות למסרים, גם אם הם מנוסחים כבהירות, וזאת בשל נטייה טבעית להעריך עמדות המתקשרות עם אהבה, אושר, ביטחון, ריגוש וחירות. מאותה סיבה עלולות להידחות עמדות המתקשרות עם דיכאון, עצב, כעס, תסכול, השפלה, שעמום, חרדה והגבלה.

ככתביו הדגיש אריסטו, שיש לבנות מסכת טיעונים מוצקה שתתמוך במסרי השכנוע ותערער טיעונים מתחרים. תכליתם של הטיעונים - התמיכה והמפריכים - היא להגביר את ההיענות לעמדות שבמסרים ולגבור על עמדות מתחרות של הנמענים - חיצונית (של קבוצות נמענים) ופנימית (רעות של נמענים יחידים). אריסטו מזכיר שני צמדי טיעונים רגשיים הפוכים, שעשויים לגרום רגיעה או כעס; ידירות ואהבה או עוינות ושנאה; ביטחון מופרז או פחד; עזות פנים או כרשה; רחמים או קנאה (12-3). *Rhetorica*. גם הטיעונים הרציונליים נחלקים לשני סוגים: (1) דוגמאות מן העבר והווה, כולל משלים (logoi), שנועדו במיוחד לגירוי הנמענים בתהליכי השכנוע ופתגמים (maxim). בתוך ההיקשים עשויים להיות מובלעים ערכים שלכאורה מוסכמים על כולם, אך למעשה הם מרובי משמעות ובעלי מובנים שונים, בהתאם לתפיסות הנמענים. בהקשר זה מבחינים בין ערכים מופשטים, כמו צדק, אמת או יופי, לבין ערכים ממשיים, כמו מלחמה נגד מדינה מסוימת, אהבה של אדם מסוים, מסירות למולדת. מסרים המציגים נתונים עובדתיים, דוגמאות וראיות זוכים בדרך כלל להיענות רבה יותר ממסרים ללא המימד הקונקרטי. עצם הצגתם של

שלא להיענות לה. לעומת זאת, כאשר הנמענים מאמינים שהמסרים המופנים אליהם משקפים כוונות כנות של המנהיגים לפעול למען הכלל, עשויים הם להיענות למסרים אלה.

בעת התמודדות עם מצבי לחץ, ובעקבות חשש מפני כישלונות או סכנות למיניהן, גוברים מאזני הרווח וההפסד שמחשבים המנהיגים, ונטילת הסיכונים פוחתת, ואלה משקפים את החששות מהפסדים ופגיעה בצרכים אישיים בסיסים, כגון ביטחון אישי. ואילו הקבלה במצבי לחץ משקפת לא רק את הרווח אלא גם צרכים נוספים כמו התלכדות, השתייכות והיענות למנהיג הנתפס כחזק והחליט, בעקבות הרטוריקה שבפיו.

רטוריקה כאמנות הדיבור - המימד החזותי והמימד השמעי

במשמעותה המקורית נקשרה הרטוריקה עם אמנות הנאום, מבנה הנאום ודרכי נשיאת נאומים שמטרתם לשכנע. אריסטו התייחס לרטוריקה כאל "כלי המאפשר לשכנע בכל דבר ודבר" (*Rhetorica*, I.2.1). סוקרטס הגדיר רטוריקה כ"מילים שכוונתן לשלוט בנפש האדם" (*psychagogia*) ולהנהיגו" (*Rhetorica*, I.2.42). בתקופתו התרחב המושג לאמנות הדיבור, והצטמצם לנאומים שרק אתגר השכנוע נלקח בהם בחשבון, ואילו המבנה והאסתטיות שלהם נדרכו נשיאתם נוחים. אריסטו הבחין בין אמצעי שכנוע מחץ לאמנות הדיבור, שהם גלויים, מובנים מאליהם ואינם זקוקים להוכחות, כגון חוקים, עדים, חושים ושבעות (*Rhetorica*, I.2.2), לבין אמצעי שכנוע דיבוריים הווקיים לטיעוני הוכחה, ואלה נחלקים לטיעונים דגשיים ושכליים, ומטרתם לעורר רושם שהטענה הוכחה (I.15.1-33; I.2.2; I.15.1-33).
בספרו השלישי על רטוריקה דן אריסטו באמצעים האמנותיים שמשמשים נואמים בעל-פה או בכתב להבעת רעיון או רגש שנתור לשכנע: "אין זה די לדעת מה לומר, כי אם יש לומר זאת בדרך נכונה." (*Rhetorica*, III, 1,1) הוא גם קבע את ארגון הנאום על פי המבנה הבא: מבוא (*Prooimion*), הצגת הנושא (*Prothesis*), התיאור (*Diegesis*), העלאת טיעונים (*Pistis*) וסיים (*Epilogos*).
פרק המבוא בנאום נועד לעורר את תשומת לב הנמענים, להגדיר את מטרת הנאום או להאריך את הנאום עצמו (14, III, *Rhetorica*). לפרק התיאור יש תפקידים שונים, בהתאם לסוג הרטוריקה ומסגרת הפעולה.

בנאומים פוליטיים הדנים בעניינים עתידיים, למשל, התיאור הוא סיפור מעשה, ומשמש כקנה מידה להערכת מצבים ואמצעי לחימה בני-אדם או עניינים שניים במחלוקת (16, III, *Rhetorica*). פרק הסיום בנאום נועד לזכות באהדת קהל הנמענים, להעלות בהם את סף הרגש לכלל היפעלות, ולשוב ולרענן פעם נוספת את המסר (19, III, *Rhetorica*).
הרטוריקים הדומאים ירשו את מסורת הרטוריקה היוונית. הם הרחיבו את התשתית העיונית שלה, אך צמצמו את תורת הנאום להוראה של כללי יסוד מעשיים בנאומים. קיקרו, שנחשב לגדול נואמי רומי, פרסם בשנת 55 לפנה"ס את חיבורו על הנאום (*De Oratore*), ובו שלוש ספרים. הוא האמין שהתפקיד החשוב ביותר של הנאומים הוא להלהיב את קהל הנמענים ולהביאם לידי ריגוש, גם בנאומים פוליטיים, למשל על ידי סגנון לשוני מליצי (140:194, *Kennedy*).
סגנון דומה נקטו הנואמים באסיה הקטנה. סגנון זה, שנקרא הסגנון האסיאני, שפע קישוטי נאום, כגון כסויים פיוטיים, חלקי משפט קצובים ושמות נרדפים (שפיגל, 1993:132)
חיבורו על הנאום קבע קיקרו, שרק מי שחש רגשות מסוימים לפי נשאי נאום עשוי לעורר את קהל נמעניו. הוא צידד בצורך לשלב דברי היתול וחיידר בנאומים (223:1972, *Kennedy*). גם קאטו הזקן (149-234 לפנה"ס), שכונה "ראשון הרטוריקנים של הרפובליקה הרומית", סבר כקיקרו, כי עוצמת השכנוע טמונה במידת מוסריותם של הנואמים, והמעט בערך הרטורי של מבנה הנאומים וסגנונם על פי כללי הרטוריקה היוונית. לדידו, עדיף נאום המציג את עולמו הפנימי האמיתי של נואם על פני דיבור היוצא מן הפה ורחוק מהלב: "ברעיון החזק, המילים חבונגה" (4:1972, *Kennedy*).
קיקרו הגדיר שלושה סגנונות שעל הנואמים לשלוט בהם: סגנון מרום (*grand style*), סגנון אמצעי (*middle style*) וסגנון פשוט לסיציליקטים (*social dialects*). היא מבוססת על ההנחה, שקיים קשר בין המאפיינים החברתיים-כלכליים של קבוצות באוכלוסייה (מעמדות) לבין חבונות המאפיינות את דרך הדיבור ואופן השימוש בלשון. בין השאר, מושפע הסיציליקט מגורמים כמו גזע, דת, רמת הכנסות, השכלה ומקצועו של הדובר.

מן הראוי להרגיש, כי בשונה מרטוריקה כתובה, דיבור בעל-פה הוא התרחשות דינמית הכוללת מדע שאינו מופיע בכתב. הנמענים מתרשמים מתנועות הפנים, הדיים והגוף של הדוברים, ומידע נוסף

- לתורכיה, אינה מוצעה, ועשויה לשמש לסילוקם של כמה נגעים פנימיים, שהארץ הזאת סובלת מהם. אם תיפתר הסיבה משאלת המזרח-הקרויב יחד עם פתחונה של שאלת-היהודים, הרי זה בוודאי לטובתם של כל עמי התרבות." (בוורמן, 15:1981)
6. איזכור מטרות מעורפות בעתיד הרחוק, ופחות איזכורים של מטרות ישירות בעתיד הקרוב. למשל, הודעת כ"ג-גוריון בכנסת על המצב הביטחוני, כשבועיים לפני מלחמת קדש. כעת שישאל, צרפת ובריטניה תכנון את מבצען המשותף כסיני: "פנינו לשלום. אבל אסור לנו לעצום עינינו מההפתחות המדיניות באזור, ממוימות הרוחן המצוי ומתכני ממשלת עיראק, וגם לא מהשפעות נפסרות שמחץ לאזור. או עומדים אולי לפני הכרעות ומאורעות גורליים. נעמוד הכן מלכדים, וצור ישראל לא יכויב." (דברי הכנסת, 15.10.1956)
7. איזכור מישאלות ומאויים משותפים. למשל, רבין בהקבילו את פני נשיא ארצות-הברית, שבא לישראל לוגל החימת הסכם השלום בין ישראל לבין ירדן: "הדלק המזין את קטר השלום, את תושבי ישראל, ארוני הנשיא, הוא התקווה, כשמה של עיירת הולדתך בארה"ב - Hope... יש לנו חלומות גדולים ותקוות גדולות. אין אנו רוצים לחיות לנצח על חרבנו. אנו מחוייבים לשלום." (ויס, 67:1998)

טוריקה כאמנות השכנוע - המימד הפסיכולוגי

הטוריקה יוצרת "סיטואציה טורית" שבכחה לערער את הכרת המציאות. היא מאפשרת לדעות מסוימות להתגבר על דעות מתחרות. ועשויה לגרום לשינוי בהתנהגות. תהליך זה של התאמה מודעת של רעיונות לאנשים ושל אנשים לרעיונות (Byrant, 1953:26) מאפשר לבעלי היכולת ליצור "סיטואציות טוריות" מוצלחות. במהלכן של אלה נעשים אמני השכנוע למנהיגים אפקטיביים אשר מצליחים לנווט את קהללחם, על ידי התאמת פירושים ומשמעויות ומתן איפיונים שיתאימו לצורכיהם כמנהיגים וגם לאינטרסים המשותפים להם ולמנהיגים. ההכשחות לספק את צורכי האוכלוסייה עשויות ליצור יחסי כוחות חדשים וחלוקה שונה של התפקידים והמשאבים, לצד הצבת מטרות וקווי פעולה וניסיונות להשיגם.

בהולכי ההשפעה מעורכים גורמים אנושיים (רציונליים או גשויים), תוכנים, סביבתיים וטכנולוגיים. הם קשורים למעני ההשפעה ולסוכני ההשפעה, לנושאי ההשפעה ולנסיבות, ויש ביניהם אינטראקציות מורכבות.

אריסטו זיהה שלושה רכיבי יסוד בתהליכי ההשפעה באמצעות טוריקה: אתוס, פאתוס ולוגוס. אתוס הוא משקלה של אישיות הנואם. הוא כולל מידע מוקדם שיש לקהל הנמענים על הנואם, עוצמתו, אמינותו והיערכה שרוחשים לו. לוגוס הוא המרכיב הארגומנטי והרציונלי של הנואם (תוכנו, הגיונו הפנימי ומבנהו). פאתוס כולל את האמצעים הרגשיים הקשורים לנאום ואופן השמעתו (אמצעים לשוניים, מחוות, קצב דיבור, סגנון דיבור וכד') (Rhetorica, I,2). אשר לקשר בין טוריקה לפסיכולוגיה, אריסטו סבר כי אמצעים פסיכולוגיים עשויים לאפשר לנאמים להציג עצמם באופן שישפר את תדמיתם; שנית, הם מאפשרים להם לשכנע את קהל הנמענים. לאחר זיהוי נכון של האינטרסים והצרכים שלהם; לסייע להם לנסח טיעונים משכנעים (Rhetorica, I, 2).

היענותם של בני-אדם לגירוי השפעה ונכונותם לבחון את סביבתם ולהתנסות בשינויים משקפים את סקרנותם הטבעית. את הצורך שלהם בעוררות (arousal) כדי להעשיר את עולמם, ואת הצורך בהגשמה עצמית. בחיבורו *משה ומונותאזים* כתב פרויד:

נסכים שאדם גודל משפיע על בני זמנו כשנוי דרכים: כאמצעות אישיותו ובאמצעות הרעיון שאותו הוא מייצג... אין לנו ספק מדוע אדם גודל לעמדה משמעותית. אנתנו יודעים שרכ האנשים הם בעלי צורך גדול לסמכות שאותה יוכלו להערך ואשר יוכלו לציית לה, ושלפעמים אפילו מתחילתם אליהם שלא כראוי. זה הגעגוע לאב, המתקיים כתוכנו החל מילדותנו. (Freud, 1939:168)

בהקשר זה, טוריקה לא רק מצליחה לשנות את מעמד מפעיליה (כלומר, להקנות לבעלי יכולת טורית מעמד חברתי ופוליטי רם יותר), ולהעלות את הדמיו העצמי שלהם, וכך לברור את המנהיגים מהאוכלוסייה, אלא גם לסייע ביצירת היררכיות חברתיות ופוליטיות ולשמש גורם בתהליכי ריבוי.

הצלחתם של מנהיגים להפעיל טוריקה אינה בהכרח עורכה להצלחתם לשכנוע ולהשפיע על התנהגות נמעניהם. מחקרים העלו, כי נמענים המאמינים שמיני הטוריקה הם תועלתיים ואנוכיים, עלולים

סופוסי מנהיגים וסוגי הרטוריקה הפוליטית

למרות שהרטוריקה של מנהיגים מטיפוסים דומים אינה בהכרח אחידה, בכל זאת נמצא קשר בין טיפוסים המנהיגות לסוגי הרטוריקה. הקשר ניכר בחמישה תהליכים שבאמצעותם מצליחים מנהיגים טרנספורמטיביים כריזמטיים להשפיע על מונהיגיהם:

1. העלאת הערך הסגולי של המאמצים המושקעים להשגת יעדים. למשל, רברי כן-גורדין לאחר לכידת אדולף אייכמן והבאתו לישראל: "תפיסתו של אייכמן היא ההישג הגדול ביותר של שרות הביטחון הישראלי בכל שנות קיומה. כל שרות ביטחון בעולם היה מחברך בהישג כזה." (מעריב, 24.5.1960)
2. העלאת הערך העצמי או הקולקטיבי של המונהיגים. למשל, רברי בגין בישיבה השלישית של הכנסת התשיעית, עם השבעת ממשלתו החדשה: "בהכרעה דמוקרטית שעליה גאוותנו החליטה העם בישראל ביום 17 במאי על חלופי ממשלת בממשל... ציבור הבוחרים נתן בנו את אמונו, אך לא ידום לבנו." (דברי הכנסת, 20.6.1977)
3. העלאת הערך הסגולי של השגת יעדים. למשל, דברי רבין בישיבה הראשונה של הכנסת ה-13: "אנו יודעים היטב כי בדרך שבה אנחנו הולכים ייערמו מכשולים, יפרצו משבדים, תהינה אכזבות, רמעות וכאב. אולם אחרי כל אלה, אחרי שנעבור בדרך הזאת, תהיה לנו מדינה חזקה, מדינה טובה, כשכולנו שותפים למאמץ הגדול וגאים להיות אזרחיה." (דברי הכנסת, 13.7.1992)
4. החדרת אמונה בעתיד טוב יותר. למשל, בגין לחישה קדימת-שמונה שסבלו מטילי קטיושה שהוטחו עליה מדרום לבנון: "נתנו לי עוד זמן קצר ולא חיפול עוד אף קטיושה על קדימת-שמונה." (על המשמר, 11.5.1982)
5. הגברת מחויבותם של המונהיגים. למשל, דברי כן-גורדין בישיבה השביעית של הכנסת הראשונה: "לא נרתענו ולא נרתע מהשליחות שהוטלה עלינו. כי יש לנו על מה לסמוך, אנו סומכים קודם-כל על מעין היצירה והאהבה הגנוח בעם היהודי באשר הוא... ואם נדע להפעיל את הכוחות העשירים הגנויים בתפוצות ונצמיד אותם למפעלי העלייה והבניין הגדולים שעלינו לבצע - לא נתאכזב." (דברי הכנסת, 8.3.1949)

השוראה בין מנהיגים לא כריזמטיים לכריזמטיים מעלה, כי האחרונים משלבים בנאומיהם יותר איזורים מסוגים אלה:

1. איזורים היסטוריים המדגישים את המשכיות ההווה והעבר. למשל, מנחם בגין בהתייחסו לסיבות לפריצת מלחמת לבנון: "אתם יודעים מה עשינו, ומה עשינו, כדי למנוע מלחמה ושכול, אבל גודלנו הוא שבארץ אין מנוס מלהלחם במסירות נפש.

2. איזורים קיבוציים המדגישים את הזווית המשותפת ופחות איזורים המדגישים יחידים ואינטרסים יחידניים. למשל, דברים שאמר כן-גורדין בישיבה ה-186 של הכנסת הראשונה: "למדנו כמה דברים מהמתקנים שבעמים - ואני מקווה שעוד נדע ללמוד מהם גם הלכות הדמוקרטיה והמפלגות הבריאה והרצויה, ונתגבר על ההתפלגות החולנית המורשת בנסיות האנארכיה של עם גולה ונודד ומחוסר עצמאות." (דברי הכנסת, 1.11.1950)
3. איזורים המדגישים את ערכם וחשיבותם של המונהיגים כיחידים וככלל. למשל, דברי מנחם בגין בישיבה השביעית של הכנסת העשירית. בעת הציגו את הממשלה השנייה בראשותו, שיבח בגין את כוחו, וניצל זאת להאדרת הישגו הפוליטי: "בבחירות חופשיות מכל לחץ, בבחירות דמוקרטיות שחן מופת לעמים רבים, נתן לנו הציבור מנדט..." (דברי הכנסת, 5.8.1981)
4. איזורים המדגישים קווי דמיון וקשר בין המנהיגים לקבוצות המונהיגים. למשל, דברי בגין בעצרת המונים נגד הסכם השילומים עם גרמניה ב-1952. בנאום זה הוא הציג את מנהיגי מפא"י כ"הם" ואת מחנהו כ"אנחנו": "אז נתנו לא תכנינו, כי אין כח בעולם שיכניע את כח חיילי האצ"ל. היום הזה אני מודיע לכם כי לא תהיו עוד ממשלה יהודית, ולא תהיה לכם הזכות המוסרית בישראל. ממשלה זו, שתפתח במשא"ומתן עם המרצחים משמידים עמנו, תהיה ממשלה זדון שתבסס את שלטונה על כידון ורימון." (ברדש, 228:1993)

5. איזורים המדגישים ערכים וציפויים מוסריים. למשל, נאום הפתיחה שנשא בנימין זאב הרצל בקונגרס הצינוני הראשון ב-29 באוגוסט 1897 (שלאחריו כתב ביומנו: "בבואל יסדתי את מדינת היהודים"): "כניסתם של יהודים פירושה של תוספת-כוחות בשפע לא-ישוער בשביל הארץ העניה כיום, ואף בשביל הקיסרות העותמנית כולה... העזרה הכספית שיכולים היהודים להציע

בסיטואציות השונות. זיקה זאת בין אמנות השנועע לאמנות המנוגעות עשויה לסייע בהערכת האפקטיביות של המנהיגים ויכולתם הרטורית, בהתייחס לאיכות המסרים, לכמותם, לעיתוי הזרמתם ולהקשרם הפוליטי והחברתי.

סוגים שונים של רטוריקה פוליטית

מנהיגים פוליטיים יוצרים מסרי שנועע בהתאם לצרכים השונים, וניתן לחלק את נאומיהם לשישה סוגים מוגדרים:

1. רטוריקה אינפורמטיבית - מסרים הקשורים למידע מגמתית על אירועים, בדרך כלל כעבר או בהווה. למשל, בדברי מפקד האצ"ל, מנחם בגין ב-19 ביוני 1948, ב"קול החירות" לאחר הפגזת הספינה "אלטלנה": "הננו עומדים בפניכם ומספרים את האמת על 'אלטלנה' שעלחה באש, התפוצצה, השמדה, ירדה ההומה". (ברוש, 1993: 161)

2. רטוריקה מגיימת - מסרים לגיוס תמיכה במדיניות יזומה, בעיקר בעתיד. למשל, דברי ראש הממשלה, מנחם בגין, בעת הדיון בכנסת לאישור הסכמי קמפ-דייביד: "הבה נתאחד סביב הסיכוי לשלום". (דברי הכנסת, 27.9.1978)

3. רטוריקה מניעה - מסרים להנעת המוניהגים לפעולה. למשל, פנייתו של בן-גוריון ליישוב בארץ, ב-12 בספטמבר 1939, בעקבות פרסום "הספר הלבן", וכשברעים לאחר פרץ מלחמת העולם השנייה: "עלינו לעזור לבריטים במלחמתם כאלו אין ספר לבן - ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאלו אין מלחמה". (בן-גוריון, 18:1949)

4. רטוריקה אפולוגטית - מסרים המתוצים כישלון או מדיניות שגויה, או מסיירים אחריות ממעידות ומחדלים (כעבר או בהווה). למשל, דברי ראש הממשלה, גולדה מאיר, בנואם משורר ב-6 באוקטובר 1973, בו הודיעה על פרץ מלחמת יום הכיפורים: "אזכינו קיוו להפתיע את אוהרי ישראל ביום הכיפורים, עת כה רבים שרייים בתענית ומתפללים בבתי-כנסת. חוקפניו חשבו שכיום-הכיפורים לא נהיה ערוכים להשיב מלחמה שעה. אנע לא הופתענו". (ברוש, 1993: 74)

5. רטוריקה "מדיימה" - מסרים במטרה להסיח ולהסיט את תשומת הלב, בנוסח: "המצב נתון תחת שליטה", "אל דאגה, יהיה בסדר";

בעת מצבי לחץ וחרדה. למשל, דברי לוי אשכול בנואם משורר ברדיו בעת "ההמתנה" ערב מלחמת ששת הימים: "הממשלה מציינת בסיפוק את כוחם האיתן של העם ושל צבא הגנה לישראל שהם ביטוי וערובה לעוצמתה של המדינה". (ברוש, 1993: 57)

6. רטוריקה טקסית - נועדה לגבש את הציבור ולטפח ערכים וסמלים משוחזפים המעוררים תהליכי הזדהות. למשל, רבין ב-4 בנובמבר 1995, בעצרת למען השלום בכיכר מלבי ישראל, שבה נרצח:

"אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה". (הארץ, 5.11.1995)

סוגי הרטוריקה משקפים צרכים חברתיים ופוליטיים שונים, אך הם עשויים להופיע במשולב, שכן הצרכים משתנים מסיטואציה לסיטואציה, דרכי הפעלת הרטוריקה מגוונות, והמנהיגים נבדלים זה מזה בכושרם הרטורי, בטיפוס המנהיגות וביחסיהם עם המוניהגים. החלוקה לסוגים מציגה אפוא שש תבניות נסיבותיות המופעלות בנואמים פוליטיים, והמציינות מסרות ומאפיינים של הרטוריקה.

למשל, מנהיג פוליטי עשוי להפעיל בד בבד שלושה סוגי רטוריקה - מניעה, אפולוגטית וטקסית. בנואם ההספד שנשא הרמטכ"ל משה דיין ב-30 באפריל 1956, על קברו של רועי רוטנברג, הוא אמר: "אומול שוב נפתחו, האנו והאמנו, את חשבוננו עם עצמנו נעשה היום. אל נותע מלראות את המשטמה המלווה וממלאת חי מאות אלפי ערבים, היושבים סביבנו ומצפים לרנע בו תוכל ידם להשיג את דמנו" (רטוריקה אפולוגטית). "דועי רוטנברג, הנער הבלורני הצנום, אשר הלך מתל-אביב לבנות ביתו בשערי עזה, להיות חומה לנו; דועי - האור שבלבו עיוור את עיניו, ולא ראה את ברק המאכלת. הערגה לשלום החרשה את אוזניו, ולא שמע את קול הרצח האורב. כבדו שערי עזה מבחפזי ויכלו לו" (רטוריקה טקסית). "אל נסב את עינינו פן החלש ידנו, זו גורת דרנו, זו ברכת חיינו - להיות נכונים וחמושים, חזקים ונוקשים, או כי תשמט מאגרונו החרב - וייכרתו חיינו" (רטוריקה מניעה) (ברוש, 1993: 103).

חוקרים שכתבו את נאומיהם של שמונה נשיאים (סרומן, אייזנהואר, קנדי, ג'ונסון, ניקסון, פורד, קרט רייגן) הצביעו על כך ש-37.5% מהנאומים שנישאו התאפיינו ברטוריקה טקסית; 26.5% - ברטוריקה אינפורמטיבית; 15% התאפיינו ברטוריקה מגיימת וברטוריקה מניעה; 10.3% - בתירוף של המדיניות ובהפגנת שליטה במצב, כלומר רטוריקה אפולוגטית; והשאר, 10.7%, היו סגנונות משולבים או שקשה היה לאפיינם (Hart, 1987: 69).

רטוריקה פוליטית נועדה להניע את קהל נמעניה להתנהג בדרך רצויה, או להרתיעם מהתנהגות לא רצויה. נאומים פוליטיים או מייעיצים (deliberative) עוסקים בחמישה תחומים: הכנסות המדינה, מלחמה ושלום, הגנת המדינה, יצוא ויבוא, וחקיקת חוקים. עניינים אלה קשורים לצורכי המדינה וליחסים בין מנהיגים למנהיגים (Rhetorica, I, 4,34). הנאום הפוליטי מציג לקהל מאויביו טיעונים שנועדו לשכנעם כי מגמותיו עולות בקנה אחר עם הצרכים והאינטרסים שלהם, וכדאי להם ללכת בדרך זו (Rhetorica, I, 6,42). הנאום מציג בכרוי גם חלופות שונות להתנהגות הנמענים, כדרך שתשכנעם להאמין כי החלופה הטובה כעבורם היא זו שהנאום מציג (Rhetorica, I, 7,15).

רטוריקה משפטית (forensic oratory) מופעלת במסגרות משפטיות בידי נציגי ההגנה או התביעה במטרה להשפיע על הכרעת בית הדין בהתאם לחוק (Rhetorica, I, 3,31). אמצעי השכנוע ו"כללי המשחק" ברטוריקה המשפטית ייחודיים לה, ולא תמיד יפעלו בסיטואציות אחרות ואצל שחקנים שאינם חוק ומשפט. נאומים משפטיים, כמו נאומים פוליטיים, נועדו להטות את הכרעות הזולת באמצעות טיעונים משכנעים, תדמית אישית משכנעת (הגונה, שקולה ונאמנה) ואווירה (נינוחה, ייחודית, מדימנה ומגובשת) כדי להכשיר את הקהל לגבש את ההכרעה הרצויה (Rhetorica, II, 2-11).

רטוריקה נסיבתית היא בעיקרה טקסית, ונועדה להנחיל ערכים ומידות טובות לקהל הנמענים. סוג זה נפוץ בנאומי הספד ופרידה, בדברי הוקרה או ביקורת, בטקסים ואירועים ממלכתיים, בעת חלוקת פרסים וכימי הולדת. הנאום הנסיבתי (epideictic orator) נחשב דברי שבת, מהלל אצילות, אומץ וחכמה, מדרבן למעשים טובים למען הכלל - או להיפך, מוקיע מידת רעות והתנהגות לא מוסרית (Rhetorica, I, 9). שימוש רווח ברטוריקה זו, למשל, הוא קידוש של מיתוסים ותיאור מעשי הקרבה של חללי מלחמה שנפלו למען ארצם. שימוש תעמולתי נפוץ בבדיחי-המתעצות היה ציון לשבח של אורחים וקבוצות שהגיעו להישגים בהצאה לפועל של תוכניות ממשלתיות, למרות תנאים קשים במיוחד (Burke, 1969:70).

אריסטו קבע כי נאומים פוליטיים מתעניינים בדרך כלל בעתיד. ואילו נאומים משפטיים מתמקדים בעבר, ויצרניהם מבקשים להאיר באור חדש עניינים שכבר התרחשו. נאומים נסיבתיים מתקשרים להווה,

ויצרניהם משבחים או מגנים בני-אדם על פי הנורמות הנהוגות בהווה (Rhetorica, I, 3,31).

רטוריקה פוליטית מופעלת בדרך כלל בחמישה תהליכים הכרוכים

לחקיקתן של מערכות פוליטיות:

1. איחור - כלומר, יצירת "קהילות", הכטחת השתתפות וטיפוח שייכות.

2. הענקת לגיטימציה - כלומר, הצרקה של חלוקת העוצמה באוכלוסייה.

3. הענת האוכלוסייה - כלומר, הכוונה יצירת מסגרות לפעולה משותפת.

4. התמודדות עם קונפליקטים - כלומר, פישוט ועידון מחלוקות, הגדרת קריטריונים חדשים למחלוקות ישנות או מאבק בנגד.

5. יישום מדיניות - כלומר, הנעה וגיוס לתמיכה במדיניות, או "הורמה" כדי למונע התנגדות למדיניות.

ברשתות התקשורת ובערוצייה זורמים ללא הפסק מסרים ויצרנים יחסי גומלין בין יצרי מסרים לנמעניהם, ואלה ישקפו את צבירת העוצמה והפעלתה. עוצמתם הקמאית של יצירי המסרים נחלקת לסוגים שונים, כהתאם למשאביהם ומניעיהם:

1. עוצמה המבוססת על התפיסה, שפרטים מסוימים כחברה יכולים להשיג תגמולים למען האחרים או למונעם.

2. עוצמה המבוססת על התפיסה, שלפרטים מסוימים בחברה יש סמכות חוקית להעניש.

3. עוצמה המבוססת על ההסכמה החברתית, שלפרטים מסוימים יש זכות לגיטימית להכתיב לכלל את התנהגותו.

4. עוצמה המבוססת על הודרות עם הזולת - למשל, הערצה ורצון להירמות לאנשים מסוימים. עוצמה זו מתקשרת לסוגי השפעה כריזמטיים שנתנים מכוח משיכה באמצעות התרצות והזדהות.

5. עוצמה המבוססת על התפיסה, שיש מי שניחנו בידע או מומחיות יותר מאחרים (French, 1959:150).

האשראי שמעניקות חברות לפרטים כחוכן ליטול חלק בקבלת ההחלטות שיעצבו את חייהן, הוא ביטוי גלוי של עוצמה חברתית ופוליטית. ביטוי סמוי של אותה עוצמה הוא היכולת למונע דיונים פומביים בנושאים המאיימים על אינטרסים, ולברור את הנשאים שעל סדר היום הציבורי. בהקשר זה קיים מיתאם ברור בין העוצמה והלגיטימיות של המנהיגים לבין כשרם להפעיל רטוריקה לסוגיה

משמעויות לעולם הטוב, כלומר הפעילות הסמנטית (ויטגנשטיין, 1995:126), הוא ביטוי לטרנסצנדנטיות של מהותם. הלשון היא המרום שבאמצעותו נחשפת המציאות ומבוססת. ללא לשון לא היה האדם יכול לתקשר עם זולתו. ללא סימונים, מבעים מוסכמים או משחקי לשון, ספק אם בני-האדם היו יכולים להשפיע זה על זה ולהיות כחברה. עושרה הרב של הלשון ורבגוניותם של אמצעי הביטוי האנושיים מאפשרים לנו להציג תמונות שונות של אותה מציאות, ולעסוק בתהליכי מיקוח חברתיים ופעילות פוליטית. תמונות העולם הסובייקטיביות מבנות את המציאות החברתית, ומאפשרות להתמצא בעולם המורכב ולפענחו, בממדים אישיים וחברתיים. הבניה זאת מתעצבת על פי אמונות, סמלים וערכים המייחדים תרבויות שונות, ומהווה מרכיב בשליטה, בהכוננה ובהשפעה, ולפיכך גם קשורה לאמונות השנוע - הרטוריקה.

במונחים הקלאסיים של ההגות החברתית במאה ה-19, השיח הרטורי מתקשר לפרקסיס (Burke, 1969:104), כלומר לתהליכים של יידוע, של שינוי העולם שמסביב, ולמעשה של הבניית המציאות ושליטה. מדובר בנישות המניחות כי בני-האדם מייצרים כלים המשמשים אותם לקיומם ורווחתם כפרטים (Homo Faber), וגם לבניה של קהילות ולהבטחת קיומן ורווחתן של חברות. בעין המודרני הפוסטמודרני מהווה הרטוריקה כלי מרכזי בתהליכים החברתיים, אך היא שואפת ליצור מציאות חדשה יותר מאשר לחשוף מציאות קיימת. היא מנסה להחלים רעוח (מוחצנות, קיבוציות, מקובלות) לעמדות (מופנמות, פרטיות), יותר מאשר להתמודד עם תהליכי שכנוע מורכבים, החובעים הוכחות ושלב הפנמה שיטתיים; והיא מגיפוליטיבית ומתעניינת פחות באמיתות של הרברים. בהיותה אמונת היוצרת תמונות עולם אחרות לאותה מציאות, היא עשויה "להעשיר", בכוחו של שכנוע, משאבים וסטנדרטים חברתיים, למרות שאלה אינם בנמצא, ובכך לגוון את הבסיסים להתארגנויות חברתיות.

הרטוריקה מובחנת מ"תהליכי יידוע" (הזרמת מידע ללא אמצעי שכנוע רטוריים). היא רווחת בתהליכים שבהם נחשפים בני-אדם למסרים מתחרים, שבעקבותיהם הם עשויים לעצב מחדש את עמדותיהם, למשל בתהליכי קבלת החלטות.

1. הבחנה זאת ארבע מאפיינים עיקריים:
 1. בעוד שבתהליכי יידוע נחשף כפומבי מידע הידוע רק למעטים,

מורמה הרטוריקה מסרים שחלקם אינם קיימים במציאות (אך קיימים לכאורה במסר הרטורי), וחלקם הותאמו להורמה בהתאם לכונות יוצרים, תוך שימוש באמצעי שכנוע.
 2. בעוד שבתהליכי יידוע מדווחים פרטים לציבור את מה שידוע להם, ברטוריקה הפרטים עושים שימוש במידע שבידיהם במטרה לדווחו בדרך שלהם, או להציג עמדות שלהם כאילו היו מידע.
 3. בעוד שתהליכי יידוע מורכבים מתהליכי הסכמה, כמו התבוננות וניסוי, הרטוריקה קשורה לפרשנות, להפנמת עמדות ולמניפולציה של סמלים.

4. הצלחת תהליכי היידוע מתבטאת בחשיפת הנסתר, ואילו הצלחת הרטוריקה נמדדת בהטמעת המציאות שהיא מפיצה (Zhao, 1991:262).

אריסטו (384-322 לפנה"ס), שחיברו רטוריקה (*Rhetorica*) הרחיב את הדיסציפלינה והגדירה כמדע שיטתי, נוסף על היוזמה אמנות, עסק בממדי הרטוריקה השונים, ובעיקר המימד הפונקציונלי - "החיפוש השיטתי אחר אמצעי שכנוע אפשריים". בספרו הראשון הגדיר אריסטו מהי רטוריקה. הוא מנה שלושה סוגים ודן בעילותם ובסוגי המיעוטים שבהם עושים שימוש. בספר השני הוא עסק בהשפעת הנואם על קהל נמעניו. הספר השלישי פירט את העיבוד הלשוני והסגנוני של נאומים, הציג דרכים ליצוח המבנה שלהם, והציע אופני השמעה של נאומים. בספרו הראשון ציין אריסטו, כי תשומת לב רבה מדי ניתנת ברטוריקה ליכולת של גניבת דעת (המימד המוסרי-אתי), ופחות לשימוש בטיעונים לצרכים חברתיים ופוליטיים (1, 19). (*Rhetorica*, I, 1, 19). כן, זמן רב לפני ובר, אורונו והאברמס, הצביע אריסטו על נקודות הראות השונות של משמעות, אמת, נורמטיביות ויופי, שניתן לטפל בהן כסוגיות של הכרה, צדק או טעם, ואשר מבחינות בין ערכי מוסר למדע וכינם לבין אמנות (האברמס, 1997:107).

אריסטו עסק בהוראה, ונבחר בידי פיליפ השני מלך מקדוניה להיות מודחו של נסך הכתר אלכסנדר (מוקדון), וללמדו מחשבה מדינית. תורת ההיגיון, תורת המוסר, ספרות, דיאלקטיקה ורטוריקה. שלוב זה, האמין המלך, יכשיר את בנו להנהיג בבוא היום, ויעניק לו כלים להעריך ניסיונות של המונהגים להשפיע עליו ועל מדיניותו (Kennedy, 1994:53).

ברטוריקה מנה אריסטו שלושה סוגים של מבעי שכנוע ואת השימושים החברתיים שלהם: רטוריקה פוליטית, נסיבחת ומשפטית

לסמלים, סימנים, צבעים וצורות, הסיטואציה והקשר. מימד נוסף הוא המימד המוסיקלי, כלומר הקשר שבין פולסופיה לבין רטוריקה ולוגיקה. שכן לסמלים ולסימנים אין משמעות אחת ויחידה ושנן אפשרויות אחרות לפרש מילים, צלילים, צורות או צבעים. בהקשר זה, המשמעות אינה מהווה רק מרכיב בחהיליכי שכנועי, כי אם גם גורם בהצגת המציאות (תמונת העולם) – בין אם היא צודקת או לא. אמיתית או לא.

הפעלת רטוריקה

הרטוריקה מופעלת כדיבור בעל-פה (רטוריקה אוראלית), בניסיונות שונות:

1. שיחה בין שני אנשים (dyadic communication): (א) בשיחה בלתי אמצעית (face-to-face communication), כגון בעת מיקוח או משא ומתן. (ב) בתקשורת בין-אישית בעזרת אמצעי מתווך (mediated communication), כגון שיחת טלפון. (ג) כדרישת פומבי, כגון עימות טלוויזיוני בין שני מתמודדים.
2. שיחה בין משתתפים אחרים, כגון רכישית, סימפוזיון, כינוס, ועידה.

3. נאום כפני קבוצה קטנה, כגון חברי הארגון, או קהל מודמן. בשיח הפומבי עשויים מפעלי הרטוריקה להשתמש בטכניקות שונות של הזרמת מסרי שכנועי, ולבחור בין כלי תקשורת שונים ('נאום כיכרות', נאום מוסרט, נאום טלוויזיה כשידור ישיר או נאום דרו ערוך). הנאומים נרשמים להתאים את נאומיהם לקהל נמעניהם ולנסיבות: כנאומים משפטיים שואפים הפוקליטיים למען לחפות נאשמים, או להסביר את מגיעיהם; כנאומים דתיים-פולחניים המטרה היא לחזק את האמונה או להעביר אנשים על דתם; נאומים פוליטיים נועדו להשפיע על הציבור, לצבור עוצמה ולזכות בלגיטימציה.

4. הופעה בכלי תקשורת אלקטרוניים המונים, דוגמת הרדיו והטלוויזיה. מאז אמצע שנות ה-70 נפוצה ה'טל־רטוריקה', המפעילה אמצעי שכנועי מרחוק כאמצעות ערוצי הטלוויזיה (Bennett, 1992:131). רטוריקה זו נוקטת, בין השאר, טכניקות מניפולטיביות, סמויות ברובן, כמו מבנים תהדהבתיים, דוגמת

כימיו מגמחי, או שתילת הבזק תמונות טעונות במסרים במהלך סרט תמים למראה; וכן דרכי פיתוי והבטחת לעתיד טוב יותר לנחשפים לרטוריקה זו אשר ייענו למסריה.

רטוריקה מופעלת גם בכתב (רטוריקה טקסטואלית):

1. סיפורת, שירה או פרוזה.
2. פרסומים, ספרי יעץ, מאמרים בכתבי-עת ובעיתונים, כרוזים המחולקים באמצעים שונים, או מסרים המשוגרים בפקסימיליות.
3. מסרים קצרים, בדרך כלל מאוירים או מצוירים, כמו מודעות עיתון, שלטי חוצות, "סטיקרים" או "כתיבה בשמיים" על ידי עשן הנפלט ממטוס.

הרטוריקה מופעלת גם באמצעות תקשורת לא מילולית, למשל תנועות גוף או הבעות פנים. זו נחלקת לרטוריקה חוץ-לשונית, המשמשת להעברת מסרים, כגון צילום, פיסול וציור ('רטוריקה מצוירת', למשל, בתערוכות מגרסות); ורטוריקה פארא-לשונית, המלווה את השיח המילולי כחלק מפעולת הדיבור. למשל, הפאורה מגמתית מאחורי נאומים, פייטי לבוש, שימוש במפות, או שינוי בקצב הדיבור.

בעשור האחרון התפתחה רטוריקה משולבת רב-תחומית באמצעות האינטרנט – שילוב של כתב, תמונות, גרפיקה, 'קליפים' או סרטונים, דיבור ואמצעים חוץ-לשוניים ופארא-לשוניים.

רשת האינטרנט נחשבת לז'אנר פוסטמודרניסטי. באמצעותה מחדם מידע רב, מקצתו פוליטי ומדביתו מסחר, תרבותי וחברתי. היא פתוחה לקהל משתמשים אינסופי, הנוהג בה ככלי תקשורת המונים או ככלי אינטראקטיבי. באמצעי זה, יותר מאשר באחרים, קשה לזהות אם המסרים המועברים הם אמיתיים וצודקים, ואם לאו.

רטוריקה ככלי חברתי ופוליטי – המימד הפונקציונלי

הרטוריקה עונה על הצורך האנושי לשלוט ולהשפיע. היא עושה זאת באמצעות מסרים משותפים וכלי הבעה משכנעים. במילים אחרות, הרטוריקה עושה מניפולציות בסמלים, בערכים, באמונות ובמיתוסים, במטרה שיופגמו בקרב פרטים וקהילות.

האדם הוא יצור חברתי, ובנייה-אדם חיים בצוותא. ניסיונם, תפיסתיהם והאינטרסים שלהם נקשרים אלה עם אלה מתוך משא ומתן הדדי, השפעה, שכנועי וביקורת. כושרם להבין ולהעניק